

Predrag Belić

PRVA TRI DESETLETJA DRUŽBE JEZUSOVE
IN SLOVENCİ (1546—1569)

(1. del)

UVOD

Kmalu bo petstoletnica rojstva Ignacija Loyolskega (1491—1556). To obletnico bodo gotovo obhajali mnogi narodi in dežele, kjer je Ignacij deloval osebno in neposredno po svojih duhovnih vajah, posebej po Družbi Jezusovi. Stališče objektivne zgodovine (če lahko rečemo, da ta v ustrezni obliki sploh obstaja) je bilo in je lahko še vedno različno glede na raznovrstnost različnih stališč: od brezpogojnega zavračanja jezuitskega duha in prakse kot nasprotno in celo sovražne svobodi, dostojanstvu in pravemu napredku človeštva, vse do zmernejših stališč in končno do druge skrajnosti, premalo kritičnega, skoraj brezpogojnega občudovanja in pritrjevanja. Morda je zlato sredino našel znani liturgist in zgodovinar Dragutin Kniewald z izjavo: »Ja razlikujem isusovca i isusovca... (razlikujem jezuita od jezuita)«. Jezuiti so kar sedem let vplivali nanj, kot na gojenca rimskega Germanika in študenta Papeške univerze Gregoriane (1908—1915), kar ga nikakor ni oviralo, da je, kakor radi pravimo »brez dlake na jeziku« izrekel kritiko o svojih profesorjih in njihovih sobratih.

Naj bo vrednotenje jezuitov kakršnokoli, eno vsekakor drži: raziskovanje in poznavanje jezuitske zgodovine lahko bistveno pomaga k osvetlitvi zgodovinskega razvoja posameznih okolij, narodov, Cerkve in človeštva. Nemalokrat k zgodovinskemu raziskovanju pripomore obilica različnih podatkov, ki jih imamo v relativno dobro ohranjenih arhivalijah, kljub preganjanju in razpustitvi reda; med dokumenti posebno mesto zavzemajo pisma. O teh se načelno govori v VIII. delu **Konstitucij Družbe Jezusove**, ki mu je Ignacij dal naslov: **O vsem, kar pomaga k povezanosti med razkropljenimi člani Družbe Jezusove, predstojniki in medsebojno**. Prvo poglavje tega dela govori o dopisovanju, ki se ne samo priporoča, temveč se občasno točno določa (ukazuje). Tako so glede na »naglico« takratnih poštnih storitev provinciali iz Italije uradno pisali generalu vsak mesec, iz drugih delov Evrope vsake štiri mesece (*litterae quadrimestres*), a iz čezoceanskih dežel enkrat letno (*litterae annuae*). Pozneje se je ustalil običaj, da pošlje vsaka jezuitska provinca letno poročilo v rimsko središče. Seveda je obstajalo razen uradnega dopisovanja tudi osebno (ki je deloma ohranjeno) generalu, provincialu... in obratno.

Ti notranji jezuitski predpisi so imeli različen pomen: Šlo je za skupno poslovanje, prosili so za svet ali pa ga dali drug drugemu, za cilj je imelo edinstvo src v delovanju, medsebojno izmenjavo izkušenj, razširitev razgledanosti, spoznavanje Cerkve, različnih narodov in kultur; Konstitucije pa v navedenem poglavju posebej spodbujajo dajanje dobrega in spodbudnega zgleda (*aedificatio*). Ignacija je bolj od vseh drugih nagibov vodila očetovska ljubezen do vseh članov Družbe. V jezuitskem izročilu je ohranjena njegova izjava nekemu predstojniku, kako ga je zanimalo prav vse o tamkajšnjih jezuitih: ko bi bilo mogoče, bi želel Ignacij celo vedeti, kolikokrat jih je po noči vgriznila bolha.

Nekateri viri za jezuitsko zgodovino so bili priobčeni že v takoiimenovani »stari Družbi«, tj. v obdobju pred ukinitvijo celotnega jezuitskega reda (1773). Takrat še niso bile to kritično obdelane izdaje z znanstvenimi uvodi in aparatom. Predvsem so imele namen praktično spodbuditi osebno duhovno življenje

in pastoralno delovanje: *Litterae aedificantes* in podobno. V Španiji so ob koncu 19. stoletja začeli po strogo znanstveni metodi in za strokovno uporabo (morda tudi apologetsko?) izdajati najprej *Cartas de San Ignacio* in nato *Monumenta historica Societatis Jesu* (MHSI): Madrid 1894 in v naslednjih letih. V tridesetih letih našega stoletja so začela *Monumenta* izhajati v Rimu. V neposredni sosesčini generalne kurije Družbe Jezusove z dragocenim arhivom (ARSI) so leta 1931 ustanovili *Institutum historicum Societatis Jesu* (IHSI).*

Institut od leta 1932 izdaja dvakrat letno strokovni časopis *Archivum historicum Societatis Jesu* (AHSI). Druge neperiodične (časovno nevezane) izdaje imajo razen MHSI — še te serije: *Bibliotheca ...* (BIHSI), *Subsidia ad historiam S. I., American Division*. Za splošno kulturo (od arhitekture, diplomacije, politike, šolstva, književnosti ... do duhovne teologije) so najbolj pomembne serije BIHSI, tj. številne monografije. Večinoma avtorji iz celotnega sveta niso člani Zgodovinskega inštituta DJ ne sodelavci pri izdaji virov (MHSI).

Monumenta historica Societatis Jesu (MHSI) so razdeljena na dve veliki skupini: *Monumenta originum in Monumenta missionum*. V prvi skupini so *Ignacijeva pisma in navodila* (12 zvezkov), *Duhovne vaje in njihovi Direktoriji* (2 zvezka), *Konstitucije in Pravila DJ* (4 zvezki), *Spisi o sv. Ignaciju* (5 zvezkov), *Monumenta prvih tovarišev* (11 zvezkov), *Pedagoška monumenta* (7 zvezkov). V drugi seriji so izdali *Peruanska monumenta* (8 zvezkov za časovno obdobje 1565—1604), *Mehiška monumenta* (7 zvezkov za 1570—1602), *Brazilska monumenta* (5 zvezkov za 1538—1568), *Monumenta Nove Francije* (tj. Kanade, 3 zvezki za 1602—1637), *Ksaverjeva pisma in drugi spisi* (2 zvezka), *Indijski dokumenti* (18 zvezkov za 1540—1597), *Japonski dokumenti* (1549—1654) in *Moluški dokumenti* (3 zvezki za 1542—1682). Kolikor lahko ugotovimo, so misijonski spisi (razen nekaj izjem) obdelani do začetka XVII. stoletja.

Morda se bo komu zdelo težko razumljivo, da se pripravljajo izdaje MHSI tako počasi. Tako je npr. za 18 zvezkov *Documenta Indica* (kjer lahko najdemo vire za 57 let indijske zgodovine 16. stoletja) bilo potrebno 40 let rimskega dela. Ne smemo pozabiti na to, da so to resnično obsežni zvezki po 900 in 1000 strani velike četrtinke, z znanstvenimi uvodi in študijskimi komentarji v latinščini, pozneje tudi v angleščini. Imamo dvojne opombe s tekstualno-kritično obdelanim aparatom in razlag vsehbinsko težko razločljivih mest in nedorečenosti. V drugih *Monumentih* so uvodi in komentarji napisani še v španščini, portugalščini in francoščini. Izdajatelji MHSI so akademsko kvalificirani zgodovinarji. Zaradi njihove znanstveno izdajateljske vestnosti se lahko vsaj deloma razloži relativna »počasnost« glade priobčevanja izdaj.

Še eno vprašanje se nam samo od sebe postavlja, ko gledamo geografsko razprostranjenost dežel, iz katerih se teksti zgodovinskih virov priobčujejo: to so vse po vrsti neevropske »misijonske« dežele. A kje so zbrana dela zgodovinskih virov starega kontinenta, kjer — vsaj v nekaterih deželah — skoraj ni bilo večjega mesta brez jezuitskih šol, kolegijev? Ker je nujno potrebno tako obširna znanstvena raziskovanja »sofinancirati«, je določil jezuitski general Vladimir Ledochowski, da vire za jezuitsko zgodovino nemisijonskih krajev ne izdajajo v okviru MHSI, temveč posamezne province. Tako je med prvimi takšnimi publikacijami tridesetih let našega stoletja — da omenimo najbližjo, domačo izdajo v Jugoslaviji — pokojni zgodovinar Miroslav Vanino (1879—1965) začel v Sarajevu izdajati *VRELA I PRINOSI* (*Fontes et studia*), zbornik za zgodovino jezuitov med Hrvati. Njegovi mlajši sobratje so z delom znova nadaljevali po štiridesetletnem prenehanju izhajanja zaradi vojnih in povojnih razmer, sedaj v Zagrebu.

Kljub temu je bila po 2. svetovni vojni v Rimu narejena izjema. Madžarski zgodovinar Lukács Laszlo S. I. je začel izdajati nova zbrana dela MHSI: *Monu-*

* Točen naslov za morebitne informacije ali naročilo katalogov ali cenikov: *Istituto storico della Compagnia di Gesù, Via Penitenzieri 20, I-00193 ROMA (RM), Italia.*

menta *Antiquae Hungariae* (4 zvezki v letih 1969—1987 za obdobje 1550—1600) in *Catalogi Provinciae Austriae* (dosedaj 2 zvezka v letih 1978 in 1982 za obdobje 1551—1640). V obeh zbranih delih lahko najdemo pomembno gradivo za zgodovino naših narodov.

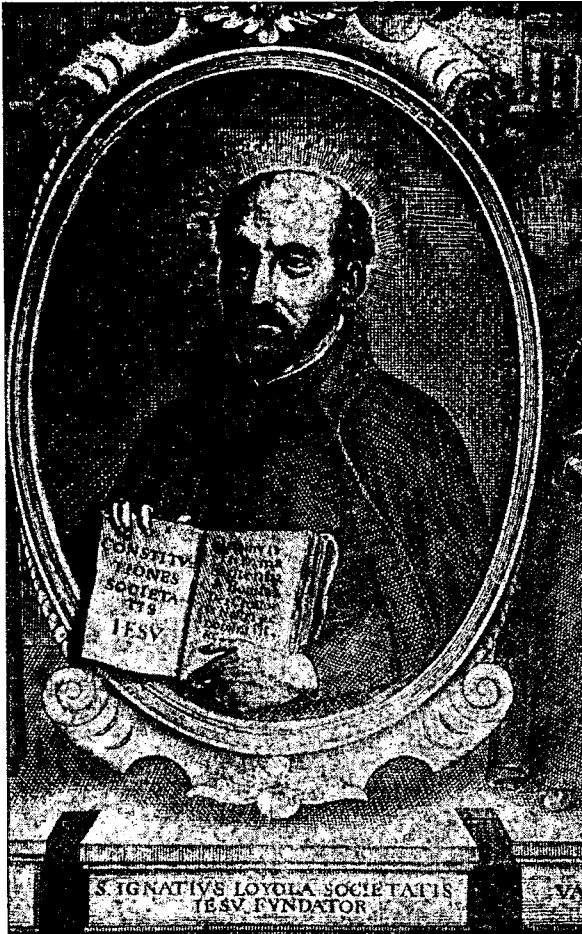
Avtor tega dela je bil prav tako poklican v IHSI in je tam leta 1970 in 1971 nekaj mesecev preživel in zbiral gradivo za načrtovane *Monumenta Europae Sudorientalis*. V teh zbranih delih naj bi se priobčili viri za jezuitsko zgodovino ne samo pri Slovencih, Hrvatih ali na splošno pri Južnih Slovanih, temveč za veliko obširnejše področje, za narode sedanjih držav Jugoslavije, Albanije, Grčije, Bolgarije in evropske Turčije. Tudi tokrat je gmotni položaj zahteval žrtvovanje najlepših načrtov. V znani pokoncilski krizi redovništva je v nekaj letih drastično padlo število članov Družbe Jezusove. Zmanjšala se je tako personalna kakor tudi gmotna pomoč jezuitskih provinc za to skupno delo. Strokovna analiza ekonomske situacije je leta 1972 prinesla smernice: do nadaljnjega ne začenjati z novimi serijami. Nadaljevati samo s temi, ki so bile že povsod napovedane. Do takrat *Monumenta Europae Sudorientalis* še niso bila napovedana. Po tem praktičnem načelu je v Institutu pri MHSI ostal stanovski tovariš Argentinec (čeprav še ni priobčil niti enega zvezka svoje napovedane serije), medtem ko je njegov sodelavec iz Jugoslavije »do boljših časov« moral biti »odpuščen« iz službe . . .

Vendar prav tako lahko najdemo že v tiskanih zvezkih MHSI (*Monumenta originum, . . . primorum sociorum*) zanimive podatke o naših deželah in narodih, neznane naši historiografiji, podatke, ki jih še ni nihče uporabil. Ti podatki so objavljeni v tej študiji, ki je pravzaprav izbor iz 1. in 2. poglavja doktorske disertacije, ki jo je avtor uspešno branil 7. julija 1971 na Papeškem Vzhodnem institutu v Rimu. Do sedaj v celoti še ni mogla biti objavljena. Celotni naslov se glasi: *PREDRAG BELIĆ S. I., Katoličko jedinstvo Južnih Slavena i Družba Isusova /Prinos etiologiji ekumenske problematike na Slaven-skem Balkanu*. Prvo doba: 1546—1597. Dissertatio ad lauream. Moderator: P. Michael Lacko S. I. Roma 1971.

Kakor lahko iz naslova in podnaslova ugotovimo, je bil namen avtorja, da po nepristranskem raziskovanju in prikazovanju jezuitske zgodovine odkrije in preuči vsaj nekatere razloge in vzroke verske razdeljenosti in zaradi tega tudi povečane družbene napetosti pri teh narodih. To zgodovinsko delo je potrebno, da se po točni diagnozi pokaže, za kaj je šlo, brez »šminkanja«, olupševanja ali falzificiranja resničnosti: ni šlo za ideal današnjega ekumenizma. Poflorentinska in potridentska prizadevanja za katoliško edinost so bila: »ohranjevanje vere očetov med katoličani, unija z Rimom za pravoslavne, konverzija za reformirane, krščenje za muslimane in Jude.« Z drugimi besedami, vrnitev brez pogajanj, dialog samo kot psihološko taktiziranje, a ne kot načelno skupno iskanje novih poti v »edinosti, kakor to Kristus želi, in s pomočjo sredstev, ki jih on želi (formula abbé Couturiera)«.

Avtor je predmet svojega malo prej definiranega raziskovanja razdelil na štiri časovna obdobja: 1. 1546—1597, od Ignacija do ustanovitve prvega jezuitskega kolegija na ozemlju Južnih Slovanov (v Ljubljani); 2. 1597—1699, do velikega preseljevanja Srbov na Ogrsko in Hrvaško in do Karlovskega miru; 3. 1699—1773, do razpusta Družbe Jezusove; 4. 1845—1964, do koncilskega odloka o ekumenizmu. Po izidu odloka ni več govora o jezuitskem delu za rimskokatoliško edinost. Avtor je lahko v doktorski disertaciji na Vzhodnem papeškem inštitutu obdelal in zagovarjal le 1. obdobje, medtem ko je za druga zbral veliko gradiva.

Študija o dogajanju v Istri, Dalmaciji, Bosni in Hercegovini, Banatu, Srbiji, Bolgariji, Trakiji in Carigradu v drugi polovici 16. stoletja je pretežno dokumentirana s številnimi do sedaj neobjavljenimi arhivskimi viri (Tajni Vati-

Slika 1: Sv. Ignacij Loyola (1491—1556), ustanovitelj in prvi general jezuitskega reda

kanski Arhiv, ARSI, Archivio di Stato di Roma, Arhiv Rimske province DJ, Dubrovnik, Kotor itd.). Naslednje strani o Sloveniji so večinoma sinteza podatkov, ki jih najdemo v MHSI v serijah o začetkih Družbe Jezusove. Le izjemoma so utemeljene na neobjavljenih podatkih.

Dodati je treba, da so za excursus o Pavlu Skaliću poleg MHSI vzeti glavni viri iz zbirke *Beati Petri Canisii S. I. epistulae et acta*, zvezki I—VIII, Freiburg Br. 1896—1923; *collegit et adnotationibus illustravit Otto Braunsberger S. I.* Izdajatelj je za 56 let Kanizijeve dejavnosti (1541—1597) konzultiral »samo« 260 knjižnic in arhivov v 11 evropskih državah. Neprijetno je opozoriti na nerazločljivo dejstvo, da zagrebški akademik Mijo Mirković ni vedel za to zbirko (lahko bi rekli celo, da jo je prezrl), o čemer nam govori njegova knjiga *Matija Vlačić Ilirik*, Zagreb 1956. Medtem ko je pri Braunsbergerju zelo veliko podatkov o odnosih med Flacijem in Kanizijem, Mirković, ki je štiri leta preučeval Vlačića po bibliotekah in arhivih enajstih mest v Avstriji, Nemčiji, Švici in na Poljskem (1953—1957), v svoji knjigi prav nikjer ne omenja Kanizija. Prav zato še rajši priobčujemo izsledke preučevanih izdaj jezuitskih virov, ki so, kakor se nam zdi, precej neznan v našem domačem zgodovinopisju.

Ni nam znano, ali še katera knjižnica v Jugoslaviji hrani vse zbrane zvezke MHSI, kakor jih ima Znanstvena knjižnica »Juraj Habdelič« v Zagrebu (po- leg tamkajšnjega Filozofsko-teološkega instituta D. I.: 41001 Zagreb, pp. 169, Jordanovac 110).

Opozarjamo na nekatera, po našem mišljenju, pomembnejša dejstva, ki jih vsebujejo naslednje strani naše študije: 1. Prepričanje Ignacija Lojolskega, da na Kranjskem nemščina ni jezik, ki bi ga razumela večina prebivalstva in (implicitna) želja, da jezuiti Slovencem pridigajo v slovenščini. 2. Različne nove ugotovitve o psihoprofilu in podjetnosti ljubljanskega škofa Urbana Textorja. 3. Prizadevanja, da za ljubljanskega in tržaškega škofa izberejo jezuita (Laineza, Jaya, Kanizija . . .). Ti so te poskuse uspešno zavračali. 4. Intelektualne in moralne značajne lastnosti in slabosti slovenskih gojencev v prvih letih Germanika: njihovo teženje za svobodo in filoprotellantizem nekaj let po smrti dr. Martina Luthra in v obdobju Trubarjevih prvih književnih izdaj. 5. Prvi Slovenci, ki so vstopili k jezuitom, se povečini ne obdržijo, temveč kmalu izstopijo. Morda zaradi prevelike strogosti ustanovitelja in njegovih najbližjih sodelavcev, naslednikov? 6. Ali lahko priimek dunajskega magistra Gallusa 1566, po rodu iz tržaške škofije (»Illyricus«), pomaga k razumevanju slavnega renesančnega glasbenika Jakoba Petelina-Gallusa (1550—1591)? Takrat je bil star šele 16 let. 7. Nakazan je eden pastoralnih problemov takratne Ljubljane: katoličani redno odhajajo iz cerkve, preden se maša konča . . . 8. Daljšega ekskurza o Pavlu Skaliću nismo hoteli krajšati, a še manj opustiti — iz več razlogov. Najprej, ker je bil po materi Slovenec; drugič, ker je bil gojenec ljubljanskega škofa Urbana (kazal je želje, da bi mu sledil na škofijskem sedežu); tretjič, ker je imel Slovence za sošolce in je nanje vplival; in četrtič, ker nam njegov zgled zgovorno govori, kakšen je bil reformatorski duh in duh njemu nasprotnih sil.

To so le nekatera spoznanja. Kdor ima »röntgenske oči zgodovinarja« (Đuro Kokša), bo lahko na naslednjih straneh še marsikaj drugega odkril.

Na koncu se pisatelj pristrčno zahvaljuje slovenskim sobratom in prijateljem za prevod hrvaškega teksta v slovenščino (Lojzetu Kovačiču), za lektoriranje istega prevoda (Mihi Žužku), za prevod latinskih in drugih nehrvaških tekstov v slovenščino (Francetu Baragi). Posebno smo hvaležni uredništvu Zgodovinskega časopisa, glasilu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, za objavo.

KATOLIŠKA CERKEV NA SLOVENSKEM PRIČAKUJE POMOČ OD DRUŽBE JEZUSOVE

Sredi 16. stoletja sta dva dinamična nekatoliška in protikatoliška svetova vzbujala pozornost in zanimanje novoustanovljene Družbe Jezusove. To je bilo protestantsko versko gibanje s središčem v Nemčiji in islam, ki so ga razširili na Balkanski polotok Turki. Carigrad je takrat bil že celo stoletje turški.

Južni Slovani so živeli na mejnem področju, ki je bilo pod vplivom tako zahoda kakor vzhoda in kjer je prihajalo do medsebojnega nasprotovanja: katoliški Slovenci in Hrvati, pravoslavni Srbi in Bolgari, kakor tudi že prve generacije pomuslimanjenega avtohtonega prebivalstva. To prostorsko sovpadanje obeh velikih religioznih gibanj razloži dejstvo, da so se tako zgodaj — že deset let pred smrtjo sv. Ignacija Loyolskega — začeli prvi stiki med novo redovno družbo in Južnimi Slovani, ki verjetno še ne bi, glede na svoj obrobni položaj, prišli tako hitro v središče zanimanja.

Pobuda ni prihajala iz Rima, temveč od drugod. Novoustanovljena redovna družba je pritegnila pozornost tistih posameznikov, ki so po svoji nalogi morali in obenem želeli staro vero na Balkanskem polotoku ohraniti ali prenoviti. To so bili slovenski in hrvaški škofje. Po dosedaj ugotovljenih virih se zdi, da gre časovno prvo mesto zelo prizadevnemu ljubljanskemu škofu Urbanu Textorju (1543—1558).¹ Bil je obenem tudi dvorni pridigar, spovednik in peniten-

¹ GULIELMUS VAN GULIK in CONRADUS EUBEL pišejo njegov priimek v nominativu »Textoris«. — Hierarchia catholica medii et recentiores aevi . . . , zv. III, München 1923, str. 217. Izdajatelj Monumenta historica Societatis Jesu ga imenujejo »Weber«, v oklepaju »Textor« (večkrat: npr. POLANCI, Vita Ignatii Lololae et rerum Societatis Jesu Historia, II. del /1550—1552/,

ciarij »rimskega kralja« in bodočega cesarja Ferdinanda I. Kot takšen je bil zelo dobro seznanjen z religiozno problematiko in potrebami avstrijskih dežel.

KLAVDIJ JAY NI SPREJEL PONUJENEGA ŠKOFOVSTVA

Ena takšnih verskih potreb je bila v sosesčini Textorjeve škofije, ko je 4. julija 1546 umrl Pietro Bonomo, ki je bil škof v Trstu skoraj ves čas prve polovice 16. stoletja (1502—1546).² Pokojni — sam humanist in pesnik — je bil privrženec idej Erazma Rotterdamskega. Pripravil je pot reformaciji v Trstu. Nikakor ne izključujemo možnosti, da je Bonomo spoznal prvaka slovenske reformacije Primoža Trubarja in ga spodbudil, naj piše knjige v slovenščini. Trubar je namreč bil Bonomov vikar v Laškem in slovenski pridigar v Trstu.³

Tržaška sedis vacantia — in to v takšnih zgodovinskih okoliščinah — go-tovo Textorja ni mogla pustiti indiferentnega. V vodstvu sosedne škofije naj bi bil človek, ne samo vdan stari veri, temveč tudi sposoben za boj s protikato-liškim reformnim gibanjem. Zelo verjetno je bil torej Textor tisti, ki je vplival na kralja Ferdinanda, ko se je odločil imenovati za tržaškega škofa jezuita Klavdija Jaya.⁴ Kralj in njegov spovednik so že poznali jezuite Petra Fabra, Klavdija Jaya in Nikolaja Bobadilla, katerega je štiri leta prej papež Pavel III. poslal v Nemčijo na državni zbor v Speyer.⁵ Vsi ti so goreče delovali v cesar-stvu. Že 21. avgusta 1546 — sedem tednov po Bonomovi smrti — je kralj Fer-

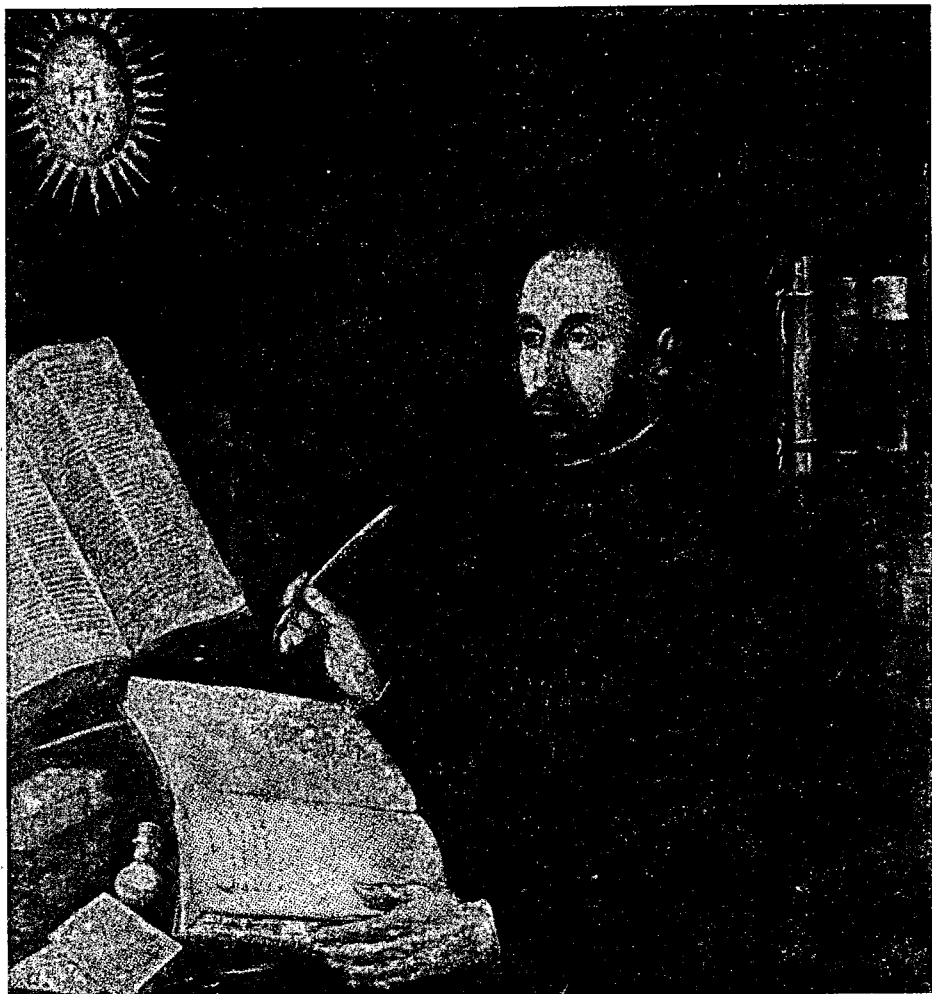
v kazalu str. 804, v samih Polancovih tekstih ga izključno imenuje »ljubljski škof«: str. 75, 267, 269 ... Textorjev sodopnik in začetnik slovenskega protestantizma. Primož Trubar ga imenuje »Kalec«. Prim. M. RUPEL, Primus Truber ..., München 1965, str. 58. Sv. Ignacij, se zdi, je menil, da skorov dvor govori nemško, čeprav je zastopal mnenje, naj se v Ljubljani pridiga v sloven-ščini. (Prim. pismo 22. 7. 1556 Joni Adlerju: reference boš našel v opombi 125.) Slovenski zgodovinarji navadno jemljejo slovensko obliko Urbanovega priimka. J. Gruđen (Zgodovina slovenskega naroda, Celovec 1912—1916, 616) omenja: »... Urban Textor se je menda po domače pisal Tkalčić, ali Kavčić...«. M. RUPEL (Reformacija, študija iz zbirke Zgodovina slovenskega slovstva I, Do zacetkov romantike, Ljubljana 1956, 209): »Novi ljubljanski škof Urban Kalc (Textor) ...«. IVAN GRAFENAUER ga nasprotno imenuje »Tekstor«, v oklepaju »Tkalčić«, škof naj bi bil »kraševski kmetiški sin«, glede na duhovne odlike »izobraženi bogoslovec, odločen kato-ličan in čist značaj« (Kratka zgodovina slovenskega slovstva, Ljubljana 1919, 35). Ker nimamo pri roki bolj zanesljivih in podrobnejših podatkov o škofovi narodnosti, nismo zmožni kritično ugotoviti, ali je Trubar Urbanov priimek samo prevedel v slovenščino, ali priimek sam pričuje za škofovo slovensko poreklo. Prav zaradi tega uporabljamo v tekstu nevtralnno latinsko obliko »Textor« in ker imamo v slovenščini najmanj štiri oblike priimka: KALEC-TKALČIČ-KAVČIČ-KALC. Katera od njih najbolj ustreza originalu? O Textorjevih krepostih in potrtosti zaradi ver-skih razmer prim. A. SOCHER, Historia Provinciae Austriae S. I., I. del, Dunaj 1740, str. 20.

² CONRADUS EUBEL, Hierarchia catholica medii aevi... series ab anno 1431 usque ad an-num 1503 perducta, zv. II, München 1924, str. 247. Če je zanesljiv podatek, ki ga je navedel Igna-cijev tajnik Juan Alfonso de Polanco (1516—1576), so bili prvi stiki med jezuiti in Slovenci vzpo-stavljeni leta 1545, ko je škof Urban zaprosil za p. Jakoba Laineza (pozneje drugega generala DJ) kot svojega pomožnega škofa in naslednika na ljubljanskem škofijskem sedežu. Polanco je namreč zapisal za leto 1545 svoje Kronike: »Ze tedaj ni manjkalo takih, ki so našim delali te-žave (z nagovarjanjem), da bi sprejeli odlikovanje. Tako je ljubljanski škof Urban hotel (imeti) patra Laineza za pomočnika in naslednika v škofovstvu, vendar so mu odvzeli vsako upanje na to.« POLANCI, Chronicon S. I., I. št. 88: MHSI 1 (Madrid 1894), 150. Ta Polancova novica sicer nima drugih dokazov, kakor so jih imeli naslednjega leta 1546 podobni poskusi z Jayem. Osebnó nisem prepričan, da je že leta 1545 Urban začel z Lainezom predlagati jezuita za škofovsko služ-bo. Kot razlog svojega dvoma navajam način ravnanja Družbe Jezusove (tako je ravnal Ignacij in drugi jezuiti) na Urbanove poskuse s Klavdijem Jayem in tržaško škofijo. Vsi so se takrat vznemirili in vse storili, da bi se onemogočilo to škofovsko imenovanje, medtem ko je v Laine-zovem primeru rečeno samo: »so mu odvzeli vsako upanje na to.« Strokovnjaki pravijo za Pola-ncu, da je zanesljiv glede vsebine, a ne vedno v kronologiji. Tako so ni razlagali člani Zgo-dovinskega instituta DJ v Rimu, patri Felix Zubillaga in Ernest Burrus (1971). Če bi lahko do-kazali, da je Polancov podatek popolnoma zanesljiv, bi morali začetek časovnega diapasona te študije premakniti za eno leto nazaj, tj. iz leta 1546 na 1545. Ali bolj natančno, na zadnja dva tedna leta 1545, ker je šele 13. decembra začel zasedati tridentinski koncil, na katerem so po ime-novanju istega leta začeli delovati prvi jezuiti kot papeževi teologi: p. Alfonso Salmerón in Diego Lainez. Škof Urban se vseeno ni mogel seznaniti z njimi v Tridentu na koncu leta 1545, ker sta oba prispela tja šele 18. maja 1546. Prim. Lainii monumenta I, dok. 19, št. 1: MHSI 44 (Madrid 1912), 41. Polanco vsaj na tem mestu ni zanesljiv v kronologiji. — Kar zadeva ime drugega jezu-itskega generala, ki se v navedenem dokumentu (in v drugih sodobnih virih) navaja kot Lay-nez, dosledno uporabljam sodobno špansko pisavo, ki je splošno sprejeta, in pišem: Lainez.

³ Zgodovina narodov Jugoslavije II (kolektivno delo), Ljubljana 1959 (za naprej ZNJ), str. 312 sl. — prim. F. BUCAR, Trubar Primož (Primus Truber), članek v ST. STANOJEVIĆ, Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, IV. knjiga, Zagreb 1929, str. 907—908. — M. RUPEL, n. d., str. 18—41, 51—57. Enciklopedija Jugoslavije I, Zagreb 1955, 683.

⁴ Po poreklu iz Visoke Savoje. Priimek, zapisan v francoščini, se glasi »Jay«, latiniziran »Jajus«, v španščini »Glayo«, v italijanski »Jajo« in »Jayo«. — Prim. MHSI, Epistolae Paschasii Broeti, Claudii Jaji, Joannis Coduril et Simonis Rodericii Societatis Jesu ex autographis vel originalibus exemplis potissimum depromptae. Madrid 1903, str. 258—259, opomba 1; str. 306, 309, 311*.

⁵ BERNHARD DUHR S. I., Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge im XVI. Jahrhundert, Freiburg im Br. 1907 (za naprej DUHR I), str. 16.

Slika 2: Diego (Jakob) Laínez (1512—1565), kandidat za ljubljanskega škofa, od Ignacijeve smrti 1556 drugi general jezuitskega reda

dinand poslal iz Prage Klavdiju Jayu pismeno sporočilo, naj se dogovori o kraju in primernem času za srečanje z ljubljanskim škofom Urbanom, ki naj bi mu imel sporočiti pomembno kraljevo prošnjo.⁶

Kmalu sta se srečala v Benetkah. Škof Urban si je zelo prizadeval prepovoriti Jaya, da ugodi kraljevi prošnji ter sprejme vodstvo tržaške škofije.⁷ Jay je Textorju odgovoril ustno, kralju Ferdinandu in sv. Ignaciju, ustanovitelju Družbe Jezusove, pismeno, da pod nobenimi pogoji ne sprejema škofovstva.⁸ Razlogi, ki so ga spodbujali, da je odklanjal vsako prelatsko službo, je bilo zveličanje lastne duše in ugled Družbe Jezusove, ki bi ji lahko ob sprejemanju časti očitati ambicioznost. Ko se je zaradi iste zadeve Ferdinand obrnil na papeža Pavla III., je Jay zaprosil Ignacija, naj prepreči imenovanje.⁹ Ignacij je

⁶ MHSI, *Epist. Broeti, Jaji...*, str. 390—391, dok. 4, I. Škof Urban je poslal po zaupniku iz Gornjega grada pismo Klavdiju Jayu v Trident. Prav tam, str. 391, dok. 5.

⁷ DUHR I, str. 20.

⁸ Prav tam, 20—21; MHSI, *Pol. Chron.* I, 180. — MHSI, *Epist. Broeti, Jaji...*, str. 313. Jay je že v Tridentu slutil, da Ferdinand želi imenovati njega ali katerega drugih jezuitov za tržaškega škofa. Prav tam, str. 314—319.

⁹ DUHR I, 21. — Ferdinand je pisal tudi Ignaciju kot razlog, zakaj zanteva odličnega nadpastirja v Trstu, da je dežela polna krivoverstva in lažnivih prerokov. MHSI *Monumenta Ignatiana. Series prima. Epistolae et instructiones* I. del, Madrid 1903, str. 461. Tukaj je opisano ce-

vse storil v tem smislu. Pri kraljevih poslancih v Rimu ni imel sreče. Nič boljše ni opravil pri papežu. Ignacij je uporabil zadnje sredstvo: ukazal je, naj duhovniki jezuiti opravljajo vsak dan maše in neduhovniki molijo v ta namen, naj Bog odvrne to veliko nevarnost od Družbe Jezusove, ki jo je ogrožala. Obiskoval je tudi kardinale in jim pojasnjeval protirazloge.

Medtem je bil odložen konzistorij, ki naj bi razglasil imenovanja. Kralja Ferdinanda so kmalu, se pravi decembra 1546, začela zasipati pisma: od protektorja Družbe kardinala di Carpija, Klavdija Jaya, Nikolaja Bobadilla in od samega Ignacija. Ignaciju je uspelo z močnimi dokazi prepričati kralja o škodi za večjo slavo božjo, če bo vztrajal pri svoji prvotni odločitvi.¹⁰ Končno je Ferdinand, čeprav nerad, ukazal svojemu rimskemu zastopniku, da umakne svojo prošnjo.¹¹

To upiranje novega reda proti sprejemanju visokih cerkvenih služb, kakor dobro ugotavlja Duhr,¹² je tem bolj pomembno, ker v tem času niso bile napisane **Konstitucije Družbe Jezusove**, a še toliko manj so imele zakonito moč. Konstitucije namreč nalagajo posebne preproste zaobljube kot dodatek k profesiji (četrti zaobljubi), proti vsaki tudi neznatni ambiciji.¹³

Če bi Jay sprejel Ferdinandovo ponudbo, bi lahko sklepali, kakšna naj bi bila verska prihodnost tržaške, pa tudi sosednjih škofij glede na reformacijo pri Slovencih in istrskih Hrvatih. Verjetno bi imeli pristaši reformacije manjšo svobodo delovanja, morda — ali ni nujno — tudi manj uspehov. Toda to je zgolj futuribile.¹⁴

Nekaj je gotovo. Škof Urban Textor se ni dal zmešati zaradi teh prvih odklonilnih odgovorov novega reda. Po izročilu, o čemer govorijo **Fontes narrativi** o sv. Ignaciju,¹⁵ je nekaj podobnega poskušal z Nikolajem Bobadillom, toda tudi on je odklonil škofovsko službo v Trstu. Kljub vztrajnemu odklonilnemu stališču obeh je Textor vztrajal v prijateljskih stikih s Klavdijem Jayem. V juniju leta 1550 je pisal Ignaciju ter ga prosil »za veliko dobroto«: dovolil naj bi dva ali tri mesece, da bi bil Urbanov spremljevalec, svetovalec in pomočnik pri vizitaciji ljubljanske škofije, ki je bila tedaj v velikem duhovnem razsulu.¹⁶ Tudi sedaj Ignacij ni mogel ustreči temu iskrenemu prijatelju Družbe,¹⁷ ki se

lotno stališče sv. Ignacija: str. 460—467. — Prim. tudi Mon. Ign. **Fontes narrativi de S. Ignatio de Loyola et de Societatis Jesu initis**. I. zv., izdala D. F. ZAPICO S. I. et C. de DALMASES S. I. Romae 1943, str. 476.

¹⁰ MHSI, Pol. Chron. I, 215. MHSI, Mon. Ign. Series prima Epistolae et instructiones, I. zv., Madrid 1903, dok. 149, str. 450—453.

¹¹ DUHR I, 22—23.

¹² N. d., str. 22.

¹³ **Constitutiones Societatis Jesu**, X. del, št. 817.

¹⁴ Po GAMS PIUS BONIFACIUS, **Series episcoporum Ecclesiae catholicae**, Ratisbonae 1873, 320 je med Bonomom in Antonom Paraguezom de Castillegio (1549—1560) vodil nekaj časa tržaško škofijo nekdanji senjski škof Franjo Josefič, ki je bil odstranjen iz te službe leta 1549. (GULIK-EUBEL 3, 310, št. 2 k Trstu). Podobno je navajal tudi Gruđen, da je bil Franjo Josefič RIZZANO filoluteran kakor njegov predhodnik. Po enem letu škofovanja so ga odstranili (n. d., 750). FRANJO BUČAR v citiranem članku o Trubarju (str. 907) imenuje Franja Josefiča Ričan in pravi, da je bil privrženec reformacije. V času njegovega vodstva tržaške škofije se je tja preselil Trubar, potem ko je moral zapustiti Ljubljano. Toda Bučar v istem članku nima zanesljivih kronoloških podatkov, kajti v tem članku je zapisal, da je Trubarja reakcija na Kranjskem leta 1548 — pod vplivom jezuitov — pregnala in da je šel na Bavarsko. Textor je dejansko bolj ostro nastopil proti Trubarju in somišljenikom šele leta 1547. Prim. M. RUPEL, n. d., str. 61 do 64. Ali je to bilo pod vplivom Jaya ali katerega drugega jezuita, o tem viri molče in ni nobenih dokazov. Ne vem, kje sta Gruđen in Bučar našla obliko drugotnega Josefičevega priimka Rizzano, celo Ričan. Farlati ga je bral Ranzan(o): »... Leta 1549 je Franciscus s priimkom Ranzano zamenjal senjsko škofijo s tržaško. O tem piše Ferdinand Ughelli v 5. knjigi *Italia sacra*: Franciscus Ranzanus, Dalmatinc je odšel iz senjske škofije v tržaško. Le malo mesecev jo je upravljal; postal je namreč /versko/ sumljiv, izgnali so ga in strd od žalosti je končal svoje življenje...« Cetrti del knjige *Illyricum sacrum*, kd jo je napisal DANIEL FARLATI, duhovnik Družbe Jezusove. Benetke 1769 (poslej: ILS IV), str. 135—136. Glej tudi ANDRIJA RAČKI, **Biskup Senjski Franjo Jožefič**, KATOLIČKI LIST 52 (Zagreb 1901), 82—85 in 95—97.

¹⁵ MHSI, **Fontes narrativi de S. Ignatio de Loyola** ..., III. zv. izdal C. de DALMASES S. I. Romae 1960, str. 739.

¹⁶ MHSI, **Vita Ignatii Loiolae et rerum Societatis Jesu historia**. Auctore Joanne Alphonso de POLANCO S. I. II, Madrid 1894. seu **Chronicon S. I.** in 1550, str. 75, št. 162.

¹⁷ Polanco Jayu 6. 12. 1550. — MHSI, Mon. Ign., S. Ign. **Epist. et instruct.**, III. del, Madrid 1905, dok. 1475, str. 2467, dok. 1481, str. 250—251. Ignacij se je opravičeval: rad bi tudi naredil večje usluge, ali, po papeževem ukazu je Jay moral v Ingolstadt, a nato za en semester v Augsburg.

je zelo zavzemal za ustanovitev jezuitskega kolegija na Dunaju¹⁸ in po poznejšem izročilu Družbe tudi v Ljubljani.¹⁹

Kolegij na Dunaju naj bi opravil veliko delo za utrditev razrahljane katoliške vere v celotni Avstriji. Gotovo pa je njegovo vplivno območje šegalo v Textorjevo ljubljansko škofijo in druge slovenske kraje.²⁰ V zgodovini avstrijske jezuitske province je Socher potrebnost kolegija opisal: »... ko je dobri škof videl, kako zaradi lastnega zločina tuja prevara vsak dan tolikere ljudi vali v pogubo, on pa nič ne stori, je podžgan od bolečine, z namenom, da bi obrzdal grozeče zlo...«²¹ Socher je prav tako zapisal, da je Urban Textor še pred augsburškim državnim zborom leta 1550 zahteval, naj bi bil Jakob Laínez v Ljubljani pomožni škof s pravico nasledstva, nato je menda nekaj podobnega ponudil Jayu.²²

Ustanovitev kolegija na Dunaju se je uresničila že leta 1552, kar je zelo vplivalo na utrditev vere v celotni Avstriji, na turškem Balkanu, Moldaviji in na Sedmograškem.²³ Popolnoma pa je propadla možnost kandidiranja jezuitov za škofa v Ljubljani (Laínez, Jay) in v Trstu (Jay, Bobadilla).

SLOVENSKI IN HRVAŠKI GOJENCI NOVOUSTANOVljenEGA GERMANIKA

Textor se je tedaj napotil k cilju po malo drugačni poti. Če že mlada Družba nikakor ne želi dati iz lastnih vrst kandidata za voditelja škofije, kjer se je začel dvoboj reformacija — katolištvo, naj vsaj vzgaja prihodnje duhovnike in škofo, ki bodo odločno branili in pospeševali staro vero.

Prav takrat, ko ni uspela zadnja kandidatura jezuitov za škofo, je v Rimu sv. Ignacij ustanavljal *Collegium Germanicum*.²⁴ Ker so slovenske dežele v tistem času politično pripadale cesarstvu — »Germaniji« — je popolnoma naravno, da je pihel Textor poslati tja prve gojence iz svoje ljubljanske škofije, ali vsaj tiste, ki naj bi delali na tem področju. V arhivu Germanika se še danes nahajajo matične knjige gojencev, ki so naredili po zavodskih pravilih predpisano prisego (*»Liber iuramentorum«*). Kardinal Andreas Steinhuber S. I., zgodovinopisec zavoda, je priobčil od teh podpisov imena 57 prvih gojencev, ki so bili sprejeti v Germanik še za življenja sv. Ignacija (1552—1555).²⁵ Med njimi

¹⁸ Chron. S. I. in 1550, večkrat: str. 75, 267, 269, 272, 273, 277, 278, 571, 581.

¹⁹ V rokopisu o ustanovitvi ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove, ki je nastal med leti 1711 in 1740 (za vladanja Karla VI, ker se omenja kot cesar, ki še živi) se je govorilo o neuspešnih poskusih škofa Urbana Textorja takole: »... Ustanovitev kolegija. Okrog leta 1540 je začela lutrovska hereza iz Nemčije vdirati tudi na Kranjsko. V naslednjih letih se je zelo razširila predvsem med plemstvom in meščani, vendar tudi kmečko ljudstvo, čeprav je v veri stanovitejša, ni ostalo od nje nedotaknjeno. Bila je velika nevarnost, da ne bi ista kuga okužila tudi sosednjih delov Italije in Hrvaško. Tedaj so vsi dobri /kristjani/ takoj zazeleli in se nekateri nemalo trudili, da bi se temu zlu postavili v bran. Tako si je Urban Textor, ljubljanski škof, še za časa cesarja Ferdinanda I. veliko prizadeval, da bi se v Ljubljani ustanovil kolegij Družbe Jezusove kot najmočnejša utrdba proti heretični popačenosti...« Spis ima dolg naslov: *Collegium ipsum immediate, quoad fundamentum et confirmationem ac varias immunitates concernentia instrumenta, item quae concernunt locum ipsum in quo collegium, templum S. Jacobi et schola aedificatae sunt.* (Listine, ki se nanašajo neposredno na kolegij, na njegovo ustanovitev, potrditev in razne svobode ter na kraj, kjer so bili zgrajeni kolegij, cerkev sv. Jakoba in šola.) Rokopis so prinesli po razpustitvi Družbe Jezusove na Dunaj, kjer se nahaja v Avstrijski Narodni knjižnici. ÖNBW-Cod. 11993, str. 1. Ni se mi posrečilo z bolj svežimi dokazi podpreti, da je škof Urban »multum laborabat« (se veliko trudil) glede jezuitskega kolegija v Ljubljani. V njegovem relativno velikem dopisovanju s sv. Ignacijem, ki je ohranjeno, nikjer ni zaslediti, da si je prizadeval za kaj takšnega.

²⁰ Na koncu leta 1550 je pisal kralj Ferdinand tako papežu Juliju III. kakor Ignaciju Lojolskemu. Nagib, ki je povzročil prihod Družbe na Dunaj, je bil obramba pred protestantizmom: »... ko se vera žalostno opoteka in se vsak dan druga za drugo porajajo nove grozljive hereze, je skoraj edini način, kako obdržati pokonci omahujoče katolištvo, v tem, da se tisti, ki so postavljeni za vzgojo mladih v dobi doraščanja, odlikujejo v zdravem nauku predvsem svetih ved in v pravem ter krepostnem življenju...« SOCHER, n. d., str. 21. In malo naprej: »... Nikar naj ne dovolijo, da se božja zadeva zapusti in ne trpe, da Avstrijo pustošijo in pačijo Lutrove zmote in se ne pogubi, kolikor ne bodo pravočasno priskočili na pomoč...« Prav tam, str. 22.

²¹ Prav tam, str. 20.

²² Prav tam, str. 21. — Ne samo 1550, temveč že leta 1545, ali mu ni uspelo. Prim. MHSI — *Pol. Chronicon I.*, 150. Socher je to zapisal verjetno na osnovi Polancovega *Chronicon*a, o čemer smo glede na kronologijo že prej govorili (glej opombo 2).

²³ DUHR I., str. 45—53 * 66—75.

²⁴ ANDREAS STEINHUBER, *Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom*, zv. I. Freiburg im Br. 1895, str. 6 sl.

²⁵ N. d., str. 40—42.

Ego. N. subscripsit Fides coram omnipotenti deo et beatissima Virgine Maria et omni beata Curia celsa q̄ oratione ad deum pro sua et manifeste persata (sic) deliberata sanguine meo utraque magis expedire ad dei laudem et perpetuitatem societatis q̄ esset mea obedientia uestrum, et deliberare me obli. cito totum tamen et obligationem aliquam ad eandem societatem intendam si a te domino Concedente confirmata, ad cuius deliberationem (quam ex dei dono me habere recognosco) memoriam nunc ad se oratissimam comminam quatenus indignissimus et cum eadem deliberatione acido die Martij quinquagesima aprilis 1559. —

The image shows a collection of handwritten signatures in dark ink on a light background. At the top center is a large, stylized signature that appears to be 'Ignacius'. Below it, there are several other signatures, some of which are more legible than others. On the left side, there is a signature that looks like 'Iohannes eding'. In the middle, there are signatures that resemble 'Salomon' and 'Klavinus'. On the right side, there is a signature that looks like 'Bobadilla'. Below these, there are more signatures, including one that looks like 'Franciscus' with a double hash symbol. At the bottom, there are signatures that look like 'Petrus faber', 'Simon rodriguez', and 'Johannes'. The signatures are written in a cursive, handwritten style typical of the 16th century.

Slika 3: Ignacijeva zaobljuba iz aprila 1539 s podpisi njegovih prvih desetih sobratov, med katerimi so bili trije pozneje kandidati za ljubljanskega oziroma tržaškega škofa: Jakob Láinez (Laynež), Klavdij Jay in Nikolaj Bobadilla

najdemo štiri od šestih imen Urbanovih prvih gojencev. Leta 1553 sta to: Bartol »Philuslauffer« iz Gornjega grada (»Oberburgensis«) iz ljubljanske škofije, in Ivan Kobenzel, klerik oglejske škofije, leta 1554 pa škofov nečak Marko »Textoris«, klerik oglejske škofije, in Jurij Bogatec (»Bogatez«), klerik tržaške škofije.²⁶ Imen prvih dveh gojencev ni v tem seznamu.²⁷ O njih in njihovih sošolcih je pisal JANEZ JAUH S. I. v svoji knjigi *Jezuiti na Slovenskem tole*: »... Značilno je za gorečnost Urbana Textorja, da je od vseh avstrijskih škofov prvo leto edino on poslal dva svoja gojenca v Germanik. Bila sta to dr. Pavel Skalić in neki »magister Anton«. V pismu z dne 6. novembra 1553 pa priporoča škof Textor poleg obeh imenovanih še tri druge gojence: svojega stričnika Marka Textorja, Jerneja Philuslauffera in Ivana Kobencla. Pozneje je prišel v Rim še drugi škofov stričnik Jurij Bogatec. Za vse te je škof očetovsko skrbel in pogosto v pisnih spraševal sv. Ignacija o njih napredku v šoli in o njihovem zdravju. Sv. Ignacij mu žal njegovih prvih gojencev ni mogel posebno pohvaliti — dr. Skalić je pozneje celo odpadel od vere — vendar so se nekateri po dovršenih študijih izkazali kot zelo sposobni delavci za katoliško obnovo.

²⁶ Prav tam, str. 41.

²⁷ Teh ne omenja niti Steinhuber na navedenem mestu (str. 40—41 za leto 1552), niti jih ni avtorju uspelo najti v *Liber iuramentorum* ali med drugimi arhivalijami Germanika. Verjetno niso delali običajne prisige, temveč so v zavodu bili določen čas in ga nato zapustili. Zato »magister Anton«, o katerem govori korespondenca Ignacij — škof Urban, vsekakor ni edini Anton v prvem letniku Germanika (1552) — tj. Nizozemec iz utrechtske škofije: »Antonius Andreas Delphensis, diocesis Traiectensis« (prim. STEINHUBER, n. d., 41), ker so vsi drugi Textorjevi germaničarji iz ljubljanske škofije ali iz sosednjih: tržaške, oglejske in (Pavel Skalić — samo po rojstvu in ne po prebivališču) zagrebške. Malo je verjetno, da bi Urban celo iz tolikšne daljave iskal svoje kandidate.

Med njimi se je odlikoval zlasti Ivan pl. Kobenc, ki je postal pozneje vpliven svetovalec nadvojvode Karla.²⁸

Ni podatkov, po katerih bi lahko sklepali, da sta bila že leta 1552 v Rimu prva dva Urbanova kandidata. Germanik je bil inavguriran šele 28. oktobra 1552, prvi kandidati, med katerimi ni bilo niti enega »Avstrijca«, so prišli tri tedne pozneje (21. novembra).²⁹ Vsekakor lahko vzamemo za zanesljiv podatek, da sta bila tam dva vsaj junija 1553 — torej še vedno v prvem šolskem letu. Sv. Ignacij je namreč pisal 27. junija 1553 Urbanu Textorju, da bo takoj na njegovo prošnjo vrnil v Avstrijo dva njegova gojenca. Vendar vseeno predlaga škofu, naj jih pusti dalj časa v rimskem vzgojnem oblikovanju: »Če bi ju hoteli dobiti nazaj bolj izobražena in z večjim napredkom v stremljenju za krepotmi, potem mislim, da ju morate brez pomišljanja pustiti v Rimu nekoliko dlje.« Gojenci do septembra ne bi mogli biti deležni napredka v nadaljnjem študiju razen v jezikih, logiki in fiziki. Nato se bodo resno lotili študija teologije in če jim bo škof dal daljše obdobje za študij, bodo sicer nekaj pozneje, toda vseeno bolj koristno zmogli delati za duše... in /večja/ korist bo po božjem usmiljenju prav gotovo obilno nadomestila njuno zamudo...³⁰

V tem dopisu ni navedel imen teh dveh, toda zanje zvemo iz škofovega pisma Ignaciju 6. novembra istega leta. To sta dr. Pavel in mg. Anton. Urban se je strinjal z ustanoviteljem D. J., naj gojenca ostaneta dalj časa na študijih v Rimu.³¹ V pismu so navedeni tudi drugi njegovi gojenci iz novega šolskega leta, drugega v Germaniku, tj. 1553/54, katerih imena — za razliko od teh prvih dveh — najdemo v *Liber iuramentorum*.

Zdi se, da se je magistru Antonu in dr. Pavlu bolj mudilo iz Germanika, kakor je to zahteval škof Urban, ki je bil sicer v velikem pomanjkanju učenih in krepotnih pastirjev.

EKSKURZ: PAVEL SKALIČ NAPADA JEZUITE IN JE PREMAGAN

O poreklu in nadaljnji usodi magistra Antona, ki je morda imel priimek Martin,³² drugega več ne vemo, razen tega, da ga je Textor spomladi 1554 — takoj po vrnitvi iz Germanika — posvetil za duhovnika.³³ Našim zgodovinarjem, dobrim poznavalcem protestantizma pri Južnih Slovanih, pa je zelo dobro znano ime avanturista dr. Pavla »pl. Skalich de Lika«.

Menda je bil prvi Hrvat, ki se je seznanil s sv. Ignacijem. Na ustanovitelja jezuitov je naredil zelo slab vtis.³⁴

Rodil se je v Zagrebu leta 1534. Oče mu je bil Hrvat Mihael Jelenčić, učitelj. Tako vsaj govori Theodor Elze, ki je zapisal,³⁵ da je bil Pavlov oče s kmetov, medtem ko je Braunsberger trdil³⁶ nasprotno: »... da je iz Zagreba plemenitega rodu.« Po vsej verjetnosti drži prva trditev. Najbolj točno navaja Ivan Kukuljević-Sakcinski, ko v monografiji o Pavlu Skaliću trdi: »Glede Skaličevih staršev prevladuje velika zmeda, saj o njih ni nikoli govoril resnice... Neko spričevalo mesta Zagreba iz leta 1563 pravi: da je bil Pavlov oče Mihalj Skalić, a mati Katarina Jambrević (morda Jambreković?). Proti temu spričevalu mesta Zagreba govori drugo zagrebškega Kaptola 17. maja 1564. Pavlov oče naj bi se imenoval Mihajlo Jelenčić, a mati Katarina Skalička. Sam Skalić

²⁸ Jezuiti med Slovenci. Prispevek k domači zgodovini. Po raznih virih sestavi JANEZ JAUH D. J. Bogenšperk 1962 /daktilogram v nekaj izvodih/, str. 4.

²⁹ STEINHUBER, n. d., I, 15–22. Prvi kandidati so bili vsi po vrsti Nizozemci, razen štirih Nemcev: dveh iz Bonna in po enega iz Mainz in Neussa. Prov tam I, 16.

³⁰ MHSI, Mon. Ign. ser. I (Epist. et instr.) V. del, Epist. 3501, str. 146.

³¹ MHSI, Epistolae mixtae ex variis Europae locis... III. del (1553), Madrid 1900, pismo 704, str. 589.

³² Tako imenuje Skaličevega tovariša Ignacij, oziroma Polanco v pismu 27. 2. 1554 p. Lano-yu. MHSI, MI ser. I, VI. del, Madrid 1907, pismo 4208, str. 385. Ali je to lapsus calami ali bi to lahko bil, kot menijo izdajatelj Monumenta, prilimek Antonov? — Prav tam, opomba 6.

³³ Kanizij Polancu iz Dunaja 8. junija 1554. — Beati Petri Canisii S. I. epistulae et acta. Zbral... OTTO BRAUNSBERGER S. I. Friburgi Br. (odslej kratica: CEA) I (1896), str. 470–471.

³⁴ MHSI, Mon. Ign. series prima, VI. del, pismo 4207, str. 379–383, posebno 382.

v neki svoji genealogiji imenuje očeta: »Cervinus« (Jelenski!), to se pravi od jelenjih rogov v grbu: da je njegova družina zelo stara, in sicer »de Cervino (?) monte«. Očeta so imenovali tudi Stubički (de Ztubicza). Po Kukuljeviću je gotovo, da so bili Skalići v 16. stoletju zagrebški meščani.³⁷ Verjetno je bil brat Pavlovega očeta Mato Skalić, »veliki ljubljene razvratnega kneza braniborskega Jurija, brata poznejšega pruskega vojvode Albrehta . . .« in zagovornik »nove vere« na Hrvaškem. Vse to naj bi po Kukuljevićevih raziskavah in po njegovem sklepanju dokazovalo, »da se je imel za sorodnika braniborskih vojvod kakor tudi Frankopanov in Korvinov . . .«³⁸

Mihael Cervinus Jelenčić (?) je umrl zgodaj, nato se je Katarina Skalička z otrokom preselila v Ljubljano, kjer se je znova omožila. Za sina je poskrbel njegov oskrbnik in materin prijatelj zagrebški kanonik Petar Herešinec, ki ga je priporočil ljubljanskemu škofu.³⁹ Zaradi pomoči mecena Urbana Textorja je šel študirat na dunajsko univerzo, kjer je kot sedemnajstletnik dobil naslov magistra. Nato ga je njegov mecen poslal v Bologno, kjer je že naslednje leto⁴⁰ doktoriral iz teologije. Mladi doktor, ki mu ni bilo niti polnih 20 let, je bil nad tem naslovom zelo ponosen, pa je v Germaniku vsiljivo poudarjal svoje znanje. Sopiril se je, kako je v Bologni javno branil: »... teze božje, angelske, nebeške, snovne, človeške, krščanske, filozofske, skrivnostne, peklenske . . .«⁴¹ Po Elzeju je doktoriral leta 1552, po Braunsbergerju 1553. Že to nesoglasje nas spodbuja k dvomu, ali ni »doktorat« falsificiral sam Skalić, ki je v nadaljnjem svojem življenju dokazoval diplomirano sposobnost za goljufijo in cinizem. Kdor bi to trdil, ne bi bil samo krivičen do Skalića, temveč bi tudi sam sebe postavil v slabo luč kot površen in apriorističen pisatelj, ki ne bi dovolj uporabljal dostopnih zgodovinskih virov. Skalić je res doktoriral v Bologni konec leta 1552, o čemer govori tekst iz arhiva Teološke fakultete v Bologni: »Častiti gospod Paulus Skalich de Lyka, Cervinus, je dne 15. decembra 1552 dosegel doktorat na našem kolegiju z izjemnim aplavzom, ni pa še včlanjen s svečano podelitvijo (doktorata) z vsemi ustreznimi dokumenti.«⁴²

³⁵ Th. ELZE, SKALICH, Paul S. — Članek v 34. zvezku zbirke *Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig 1892, str. 443—444.

³⁶ CEA I, str. 471.

³⁷ Pavao Skalić, građanin zagrebački, učenjak na glasu, svečenik katolički i protestantski, prvi ministar pruski, pustolov smjell, nazvan Cagliostro XVI. vijeka. To je napisal IVAN KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI (s sliko Skalićevo) v Zagrebu, ponatisnjeno iz »Vienca« leta 1875, str. 4 do 5. V svoji razpravi o Skaliću kot glasbenem teoretiku je Stanislav Tuksar na osnovi Kukuljevićeve biografije zapisal tole: »31/ . . . Mama se je možila celo petkrat. Prav zaradi tega se je leto njegovega rojstva in identiteta njegovega očeta, glede na nepreciznost in pomanjkljivost arhivskih podatkov iz tega obdobja in kompliciranih družinskih razmer, težko z gotovostjo dokazala. Uradni dokumenti zagrebškega Kaptola in mesta Zagreb 17. maja 1546 omenjajo sicer pravega očeta Pavla kot Mihajla Jelenčića, četrtega moža Pavlove matere z vzdevkom Skalić. Morda se bi zaradi tega /32/ moral imenovati Pavel Jelenčić, ali vsaj Pavel Skalić — Jelenčić, toda zaradi nezadostne raziskanosti tega biografskega momenta in tradicije bomo ostali pri imenu Pavel Skalić, ki je splošno sprejeto in sem ga uporabljal . . .« STANISLAV TUKSAR, *Hrvatski renesansni teoretičari glazbe, JAZU, razred za muzičku umjetnost*, Zagreb 1978, 31—32. Isti avtor da v svoji 13. opombi (str. 31) podatke o domači »Skalićevo« bibliografiji, ki ni rešila navedenih problemov in je zelo skromna: od 9 naslovov jih je 7 v hrvaščini, po eden v slovenščini in nemščini (ta je tiskan v Zagrebu leta 1942). Sploh bi bilo koristno izdelati temeljito monografijo o tem našem talentiranem in svetovno znanem, a nenavadnem in skrivnostnem človeku. Opozarjam, da je kardinal Henri de Lubac v svojem znamenitem delu *Pic de la Mirandole vsaj na treh mestih omenil Pavla Skalića*, ki je prevzemal ideje tega pomembnega humanista in teologa-lajka (1463—1494). Glej HENRI DE LUBAC, *Pic de la Mirandole et discussions*, Aubier Montaigne Paris 1974, str. 14, 20 in 100.

³⁸ Kukuljević, prav tam, str. 6—7.

³⁹ Prav tam, str. 7 in ELZE n. m.

⁴⁰ Po Braunsbergerju je bilo to leto 1553. Če bi bil ta podatek točen, ne bi mogel biti v Germaniku še v letu ustanovitve zavoda, tj. leta 1552.

⁴¹ CEA I, str. 471, opomba 1.

⁴² Nisem obiskal Bologne, temveč mi je zgornji tekst poslal sobrat, univerzitetni profesor Dott. Albino Babolin S. I. V prvem pismu 16. 5. 1973 mi je sporočil, da je Pavel Skalić dejansko »doktoriral iz teologije (bil je član kolegija)«. Navedel mi je kot vir za to trditev: Archiginnasio (di Bologna), Cod. B 507, p. 65, St. 647 (izdano 15. decembra 1551). Očitno lapsus calami ali nepravilno prebrano: 1551 namesto 1552. Sedem dni pozneje, v pismu 23. 5. 1973, mi je pisal: »Dragi oče, prilagam besedilo, vzeto iz rokopisa teološke fakultete v Bologni, fol. 45 (44) v, pokrajinskega semenišča« — Bologna. Z najpristržnejšimi pozdravi vaš A. Babolin.« (V mojem osebnem arhivu). Na priloženem listku se nahaja prepis zgoraj citiranega teksta, v katerem je popolnoma pravilno navedeno leto 1552. Čeprav v drugem pismu ni natančno navedeno, v katerem manuskriptu (Ms) bolonjske teološke fakultete je to, ga vendar nisem hotel tretjič vznemirjati z novimi vprašanji, ker je iz navedenih podatkov dovolj jasno, da je Skalić doktoriral v Bologni.

Zavedajoč se svoje bolonjske lovorike je dr. Pavel celo nakazoval, da upa, da bo nasledil na ljubljanskem škofovskem mestu svojega mecena Urbana Textorja.⁴³

Očitno se doktor-najstnik ni mogel pomiriti z dejstvom, da se mora najprej v Germaniku učiti jezike, logiko in fiziko in šele od septembra 1553 naprej teologijo.⁴⁴ Trdil je, da je sposoben in želi braniti 1500 oziroma celo 12.000 konkluzij.⁴⁵ Namesto jezuitskih predavanj in katoliških avtorjev so ga bolj zanimala prepovedane knjige, za branje takšnih knjig je zaprosil dovoljenje škofa Urbana Textorja.⁴⁶ Na to je v Ignacijevem imenu tajnik Polanco 27. februarja 1554 po Petru Kaniziju sporočil Skaličevemu zaščitniku svoje mnenje: dati dr. Pavlu takšno dovoljenje pomeni težko se pregrešiti proti vesti. Tega prav gotovo ne bi naredil ljubljanski škof; ko bi dobro poznal svojega varovanca.⁴⁷ Ignacij je do takega sklepa prišel šele po temeljitem preučevanju tega primera. Polanco je v post scriptum istega pisma dodal: »Pozanimal sem se, ali se to dovoljenje za branje heretičnih knjig komu dopusti, in sem zvedel, da ne, in to tudi bolj učenim in čvrstim /v veri/ kot je dr. Pavel, ne. Tako torej naš oče (Ignacij) na splošno nobenemu od naših noče dati takšnega dovoljenja.«

To je treba razumeti v zgodovinskem kontekstu srede 16. stoletja. Papež Julij III. je preklical dovoljenje za branje za vero dvomljivih knjig leta 1550 in dovoljenja, ki so bila dana od kogarkoli in komurkoli — razen inkvizitorjem. Papež Pavel IV. je potrdil leta 1559 prvi formalni indeks prepovedanih knjig. Urbanova — oziroma Skaličeva — prošnja je prišla prav med tema dvema dogodkoma.

Skalič se je v Germaniku počutil kot riba na suhem. Veliko je trpel ne samo on sam, temveč so z njim imeli preglavice tudi drugi, predvsem jezuiti. Prav zato je sv. Ignacij ne samo branje prepovedanih knjig, marveč celotni »casus Skalič« v vsej njegovi zapletenosti vzel v svoje roke in odkril dobro rešitev. Dr. Pavlu in magistru Antonu so predložili jezuiti, naj opravita duhovne vaje.⁴⁸ Oba sta se preselila iz Germanika nekam drugam in tam v tihoti opravljala duhovne vaje. Prvi teden sta dobro preživela do vključno spovedi, katero sta opravila pri zavodskem duhovniku p. Korneliju Wishavenu. Na začetku drugega tedna se dr. Pavlu ni več dalo delati predpisanih vaj in se je začel pogovarjati s tovarišem. Ko je Ignacij uvidel, da nista dobro razpoložena za premišljevanje pred izbiro, se je takoj odločil prekiniti duhovne vaje. Skalič je iskreno priznal Polancu, da je bila ošabnost glavni nagib, zakaj je hotel braniti 1500 konkluzij oziroma 12.000, kakor je trdil pozneje. Polanco ga je pripravil do tega, da je prisegel, da se bo strinjal z odločitvijo štirih ali petih krepstnih jezuitov glede tega, ali naj brani konkluzije ali ne. Skalič se je strinjal s to zamisljivo. Ignacij je za to zadevo imenoval pet patrov: Martina de Olave, Andreja des Freux (»Frusius«), Kristofora Sáncheza de Madrid, Alfonza Polanca in končno Pavlovega spovednika Kornelija Wishavena.

Dovolili so mu, naj izbere 12 konkluzij in to iz predmetov, ki jih najbolj pozna, nato bo privatno spraševan, končno bodo patri sklenili, če bo v večjo božjo slavo, v čast ljubljanskega škofa, rimskega kralja (kar je najbolj pomembno) in v njegovo, da brani konkluzije.⁴⁹ Dr. Pavel je izbral 12 »konklu-

⁴³ To je celo menil sam Ignacij, ki je o tem pisal 26. 6. 1554 Petru Kaniziju dobesedno tole: »... zdi se mi, da je tudi pomalem namigoval na to, da pričakuje, da bo nasledil v škofovstvu prevzvišenega ljubljanskega /škofa/.« — MHSI, MI ser. I, VII. del, Madrid 1908, pismo 4572, str. 179.

⁴⁴ Ignacij Textorju 27. junija 1553, MHSI, Mon. Ign. ser. prima, VI. del, pismo 3501, str. 146.

⁴⁵ Mon. Ign. ser. prima, VI. zv., pismo 4207, str. 380.

⁴⁶ Ni zaprosil dovoljenje samo za branje takšnih knjig, ampak tudi, da se mu da zaradi dosedanega študija dovoljenje, da skrajša čas formacije. Urban Textor je pisal glede tega 6. 11. 1553 Ignaciju: »... predvsem da bi temu našemu sinu dr. Pavlu blagovollili izposiovati dovoljenje za branje prepovedanih knjig in skrajšan potek /šolanje po pravilih/ rimske cerkve deloma zaradi študija, deloma zaradi drugih nujnih opravkov...« MHSI, Epistolae mixtae ex varis Europae locis, III (1553), Madrid 1900, pismo 704, str. 589.

⁴⁷ MHSI, Mon. Ign. ser. I (Epist. et Instr.), VI. zv., Madrid 1907, pismo 4207, str. 382–383. Prim. tudi opombo 10.

⁴⁸ Prav tam, 380.

⁴⁹ Prav tam, 380–381.

zij«, od katerih je večji del, kakor je zapisal Polanco, »bilo s področja kabalističke«. Patri so našli nič manj kot 40 zmot (»Errori«) — oziroma herez, v kolikor bi jih hotel trdovratno braniti. V svojih odgovorih je pokazal (vse po Polancovem poročilu), da se ne razume na teologijo, ne na filozofijo, pa celo ne na gramatiko, v kateri ni bil gotov. Nekaterih, ne preveč težkih vprašanj, sploh ni razumel.⁵⁰

Nato je Polanco — ujemajoč se z ostalimi štirimi sodniki, da nima nobenega pomena varati tega človeka — vzel evangelij ter prisegel na štiri stvari: 1. Naj meni, da v Italiji ni nobene osebe, ki bi ga v Gospodu bolj imela rada in bi želela več njegove časti pri Bogu in čast ljubljanskega škofa, kakor to žele jezuiti; 2. (Polanco) je trdno prepričan, da Skalič ne pozna teologije, niti ne zna dobro filozofije niti gramatike; 3. (Polanco) je prepričan, kako ne bi bilo ne v božjo ne v škofovo ne v Skaličevo slavo, da brani konkluzije; in 4. za rešitev svoje duše ne sme kazati svoje namišljene učenosti, ki je v resnici sploh ni. Podobno so izjavili tudi drugi sodniki — drug za drugim, in to v navzočnosti tovariša Antona. Dr. Pavel je seveda to poslušal s težkim srcem, pa je v svojo obrambo začel navajati druge doktorje, pri katerih je žel hvalo. Na koncu je Polanco zavzel aristokratsko držo: če je Skalič plemič, potem se mora držati prisege, ki jo je dal, in se podvreči mnenju sodnikov. Tedaj se je v resnici pomiril in jezuiti so mu dali o vsem svoje pisno pričevanje.

Pozneje je Skalič rekel p. des Freuxu (»Frusiusu«), da je Polanco po vsej verjetnosti heretik, ker drugače ne bi napadal »kabalistične veščine«. ⁵¹ Ta Skaličeva izjava nas preveč ne preseneča, če upoštevamo, kako je bila cenjena kabalistika pri nekaterih apologetih in misijonarjih od konca 13. do 16. stoletja — celo do 19. stoletja.⁵²

Polanco je v navedenem pismu 27. februarja 1554 seznanil Kanizija še z enim svojih spoznanj: zdi se mu, da Skalič ni popolnoma duševno zdrav, čeprav se mu je posrečilo prekaniti škofa Textorja, ki ga je zelo cenil. Polanco se je posebej bal, da ne bi Skalič v ošabnosti in častihlepnosti kakor tudi v slabi teološki formaciji nekega dne postal heretik, če bi namreč prišel v spor z ljubljanskim škofom. Končno je Ignacijev tajnik takole oblikoval svoje stališče in stališče drugih jezuitov o Skaliču: nima zdrave sodbe, v njem je malo znanja in veliko ošabnosti (»... ha mal giuditio, et poca doctrina, et molta vanità«).⁵³

Dobro je vedeti, da tega ni Polanco pisal v svojem **Kronikonu** kakšno leto pozneje »kot nekakšno opisovanje dogodkov, ki so se že zdavnaj zgodili«, temveč v popolnoma aktualnem pismu ob Skaličevem odhodu iz Rima. Tako je samo pokazal na svoj psihološki talent, saj so prihodnji dogodki potrdili njegove napovedi.

11. marca 1554 sta zapustila Rim magister Anton in dr. Pavel, in to »confessati et communicati« (ko sta se spovedala in prejela sv. obhajilo), kakor je to sporočil tri dni pozneje Ignacij Kaniziju.⁵⁴ Nista se niti poslovila od Ignacija, ki se je drugače rad rokoval in pogovarjal z vsakim od dvaindvajsetih germaničarjev. Ignacij bi toliko rajši to storil s škofovimi varovanci. Toda, ko so zajahali konje, Ignacija ni bilo v hiši, medtem ko Skalič ni hotel k njemu, čeprav ga je Polanco na to dolžnost vljudnosti opozarjal. Zavodski spiritual Kornelij Wishaven je pripravil duhovne napotke za Skaliča, o tem je pisal Polanco Kaniziju: »Dobro bo zanj, če se jih bo držal.«⁵⁵ Polanco je bil zaskrbljen za oba — Antona in Pavla. Menil je, da bodo slabi pastirji, če bodo oskrbovali

⁵⁰ Prav tam, 381.

⁵¹ Prav tam, 382.

⁵² Prim. G. BAREILLE, *Cabala*, članek v *Dictionnaire de théologie catholique*, izdal A. Vacant in E. Mangenot, delo nadaljeval E. Amann, Paris 1930 II-2, stolpec 1271—1291, posebno 1290—1291.

⁵³ MHSI, *Mon. Ign. ser. prima*, VI. zv., pismo 4207, str. 382.

⁵⁴ Prav tam, pismo 4262, str. 462.

⁵⁵ Prav tam.

vernike.⁵⁶ Zanimivo je, da je Elze v svoji precej občirni Skaličevi biografiji zamolčal njegovo bivanje v Germaniku. In Kukuljević prav tako.

Skalić in mag. Anton sta odpotovala na Dunaj. Tam je kralj Ferdinand imenoval Skaliča za dvornega kaplana — in po Elzejevem navajanju — za pomočnika (?) ljubljanskega škofa.⁵⁷ Že 8. junija istega leta 1554 je lahko Kanizij z Dunaja poročal Polancu o nesoglasjih med škofom in mladim doktorjem.⁵⁸ Ko je Urban prosil Petra Kanizija, naj vpliva na Skaliča, da uredi svoje življenje, je svetnik odkrito povedal, kaj misli o Skaličevem vedenju: »Odkrito sem odgovoril, da se mi zdi, da ni več mesta za moje opominjanje, dokler bo on tako cenil in se tako zagrizeno trudil obdržati svojo kabalistiko. Hvalil se je, da bo z njeno pomočjo disputiral o vseh stvareh brez težkoč in menda obojni strani v prid. Kot sem pravil, mu ta reč tu pri naših profesorjih ni ravno v čast, ampak le škoduje spoštovanju, ki mu gre kot teologu.«⁵⁹

Leta 1557 je moral dunajski kanonik Leonardus Villinus, obenem profesor stare zaveze na dunajski univerzi, zaradi bolezni v zdravilišče in je našel za svoje profesorsko mesto namestnika v doktorju Skaliču. »V poučevanju je mnoge zbegal«, je že za to obdobje rekel Braunsberger.⁶⁰ Skalić je bil februarja leta 1557 ob regensburškem kolokviju z luteranci o celibatu še vedno v katoliškem taboru.⁶¹ A že 3. marca 1558 je sporočil izvoljeni dunajski škof Anton Brus Kaniziju za Skaliča, da je bil kot heretik izgnan z Dunaja. Škof je rekel, da to ni njegova zasluga, kot se neresnično govori, a da se veseli temu dejstvu, »... sebi in katoličanom pa čestitam, da ga je Dunaj izvrigel, ne glede na to, po čigavem nagibu ali nasvetu se je to zgodilo.«⁶²

Kakorkoli so že jezuiti obsojali Skaličeve teze in se niso strinjali z njegovim vedenjem, ga vseeno niso zavrgli, temveč so zanj molili. Še več, Kanizij je menil, da bo Bog tega talentiranega Savla spreobrnil v Pavla. Njegov izgon z Dunaja je praktično pomenil za Družbo Jezusovo spet novo breme: najti so morali novo profesorsko moč, ker je to cesar želel. V tem pomenu je iz Ingolstadt pisal Kanizij drugemu generalu reda Laínezu 23. aprila 1558: »/255/ ... zdaj se zdi primerno, da se kolikor je le mogoče, zadovolji cesarska Vzvišenost in pomaga dunajskemu kolegiju in gimnaziji, ker so odslovili onega dr. Pavla, bogokletnika, tožitelja in obrekovalca. Naj ga Bog spreobrni in napravi /256/ iz njega Pavla, doktorja v veri in resnici ...«⁶³ Ali je bila svetnikova molitev učinkovita? — To naj bi pokazali naslednji dogodki.

Pregnanec je odpotoval v Stuttgart in Tübingen. Tam je izstopil iz katoliške Cerkve in se pridružil evangeličanom. V Tübingenu je skušal sodelovati s Hansom Ungnadom, Pietrom Paolom Vergerijem in Primožem Trubarjem pri izdaji verskih knjig za Južne Slované.⁶⁴

Pisal je tudi v latinščini. V kratkem času po prihodu v Tübingen — 24. junija 1558 — je izdal pamflet z naslovom **Epistola ad Romanum Antichristum**. Sam naslov da v neki meri naslutiti, kako je Skalić pisal o papeštvu in katoliški Cerkvi na splošno. Med drugimi katoliškimi ustanovami se je s posebno ogorčenostjo vrgel na jezuite in pri tem ni varčeval z lažnimi dokazi in najbolj ostudnimi obrekovanji. Človek, ki je v Rimu okrog leto dni preživel pod isto streho z jezuiti, se vsak dan z njimi pogovarjal, jih opazoval in celo pod njihovim vodstvom opravil duhovne vaje — čeprav samo prvi teden — jih je bil zmožen najbolj zoprno predstaviti javnosti. Po vsem tem je menda hotel svoje dosedanje neuspehe oprati z obrekovanjem. Jezuiti, tako je pisal Skalić, izbranim dajejo duhovne vaje, a ti morajo nato njim izročiti popis vseh svojih

⁵⁶ Polanco Lanoyu na Dunaj 3. 4. 1554. — Prav tam, pismo 4329, str. 553.

⁵⁷ Elze, n. d.

⁵⁸ CEA I, 471.

⁵⁹ Prav tam.

⁶⁰ CEA II, str. 149—150.

⁶¹ Prav tam, 789.

⁶² CEA II, 235—236.

⁶³ Prav tam, 255—256. — Podobno željo je izrazil Kanizij še leta 1554. Prim. CEA I, 458.

⁶⁴ Elze, n. d.

grehov, ki so jih naredili od zibelke do takrat. Po tem popisu nato jezuiti oecenijo svoje žrtve in jih tako primorajo, da vstopijo v njihov red: »Nazadnje takoimenovanemu eksercitantu svetujejo in ga prepričujejo, naj vstopi v jezuitsko družbo. Če kdo odkloni, takoj postavijo predenj napisane grehe z grožnjo, da jih bodo vsem razkrili. Tako jih je le malo, ki bi jih to mahanje z grehi, posebno če so bili večji, ne potegnilo v Družbo. Tistim pa, ki ostanejo zunaj, naj bodo že kjerkoli, za vekomaj vzamejo dober glas. Potem jih sram in žalovanje privedejo nazaj, da prosijo milosti in sprejema v Družbo, ali pa se stalno skrivajo in izogibajo vsakega človeškega obličja...«⁶⁵

To, da jezuiti ne sprejemajo cerkvenih časti, prikazuje Skalić kot izključno veliko ošabnost in zvijačnost jezuitov. Ko namiguje na znane zglede Jaya in Kanizija, bivši germaničar pravi: »... Kaj bi bilo, če bi se kdo izmed njih potegoval za škofovsko čast? Kaj med tolikimi? Ne, /jezuit/ celo prezira te skromne časti. Red je namreč tisti pravi, on je prava pot, po kateri se povzpneš do najvišjih vrhov tega sveta, da s hlinjeno pobožnostjo dosežeš svetost...« Na zunaj ostanejo tako rekoč skromni, ponižni, brez časti, a v resnici so se povzpeli nad vsako oblast: »Ona /namreč sekta S. I./ vlada samemu cesarju.«⁶⁶

Nič čudnega se nam ne zdi, da je dr. Pavel v Tübingenu napadal papiste. A le malo časa je minilo, pa je takšen značaj že moral priti v spor s svojimi novimi brati v veri. Slovenskemu reformatorju Primožu Trubarju se je zameril na Dunaju, ko je pri kralju kritiziral jezik Trubarjevih del, češ da ga ne razumejo tisti, ki med Južnimi Slovani niso Slovenci.⁶⁷ Še bolj je žalil Trubarja in nekatere druge v Tübingenu s svojim osebnim nastopom. Rimski in drugi jezuiti torej niso bili preobčutljivi glede Pavlove domišljavosti. Šele tukaj se je začel imenovati s priimkom Skalić, in to ne nekakšen plebejski Skalić, temveč: »... P. Skalich ali Scaliger, knez de la Scala... gospod rimskega in grof ogrskega cesarstva, grof hunski, mejni grof ogrskega cesarstva, mejni grof veronski, doktor sv. pisma..., sirota in izgnanec Kristusov...« Predstavljal se je kot pretendent po krivici izgubljenih posestev na Ogrskem, Hrvatskem in v Avstriji, še več, v Veroni, Vincenzi in Beneventu.⁶⁸

Toda Vergerij in Trubar sta spregledala: prvi, ker je poznal italijansko plemstvo, drugi, ker je verjetno vedel še iz Ljubljane za Skalića in njegovo mater, ki je bila navadna šivilja. Tako meni M. RUPEL.⁶⁹ Vendar njuna opozorila niso omajala starega barona H. Ungnada, mecena Južnoslovenske protestantske knjige. Skalić je užival njegovo naklonjenost. Obljubljal mu je v dar polovico svojih številnih posestev, če mu jih Ungnad pomaga pridobiti nazaj.

⁶⁵ Tekst navaja Braunsberger CEA II, 823, z originalnim naslovom: PAULI SCALICHI DE LIKA, COMITIS HUNNORUM, ET BARONIS ZKRADINI, S. T. DOCT. Encyclopaediae seu Orbis disciplinarum tam sacrarum quam profanarum epistemon... EIUSDEM... Epistola ad Romanum Antichristum BASILEAE per Ioannem Oporinum /1559/, str. 682—683. Celoten pamflet se nahaja na str. 660 do 687. V tej veliki knjigi z 821 stranmi (2 sta nepaginirani, 75 je paginiranih in še 64 nepaginiranih) je Skalić, razen glavnega, najprej tiskanega dela Encyclopaediae (str. 1—103), dal tiskati tudi 14 drugih svojih del, ki so nastajala v času, ko je prešel v protestantizem. V tem delu so navedene na straneh 548 do 629 tudi njegove bolonjske in rimske teze oziroma Conclusiones, in omni genere scientiarum, mille quingentae quinquaginta tres, olim Bononiae primum, deinde Romae propositae, De mundo archetypo, Intellectuali, Coelesti, Minore & Infernali. Skalić je na straneh 104—145 istega zbornika tiskal svojo na Dunaju napisano filozofsko knjigo Occulta occultorum occulta, seu mysticae philosophiae theses. V kratki razpravi Glossa in triginta duos articulos Canonis Missae, ex Apostolo, kjer v Lutrovem duhu s pomočjo tekstov apostola Pavla zavrača katoliško bogoslužje in nauk o mašni daritvi (646—659), se Skalić na začetku obrača k svojemu rimskemu »prijetelju«: »Janezu de Polanco, tajniku Družbe Jezusove, želi čistost vere« (645) in opozarja na boleče dejstvo, da je Polanco preprečil javno obrambo predloženi konkluziji. Ob koncu knjige (754—755) navaja tekst svoje doktorske diplome z datumom 15. 12. 1552.

Uporabljal sem izvod »Encyclopaediae...«, ki ga je v seriji Scripta Croatica fotomehanično (reprint) izdala »Hrvatska Katolička Crkva: Hrvatska Akademija sv. Andrija Jamometić u Baslu« leta 1984. Čeprav je na naslovni strani zapisano: »Samo za internu upotrebu«, razumem to samo kot prepoved pridobitnosti in oprostivte od davkov, posebej ker se knjiga lahko dobi v javnih knjižnicah.

⁶⁶ CEA II 823 z ozirom na Epistola ad Romanum Antichristum: v P. SCALICHI Encyclopaediae, str. 683.

⁶⁷ M. KURELAC, Skalić (Skalichius, Scaliger) Pavao, članek v VII. zv. Enciklopedija Jugoslavije (Zagreb 1968), str. 205.

⁶⁸ Elze, n. m.

⁶⁹ M. Rupel, Primus Trubar..., str. 138—139.

Niti v Tübingenu ni mogel ostati ta avanturist več kakor tri leta. Že leta 1561 je poiskal in tudi našel novega gospodarja v pruskem vojvodu Albrechtu von Brandenburg-Ansbach, zadnjem velikem mojstru nemškega viteškega reda. Njemu ga je priporočil Hans Ungnad. Vojvoda ga je menda sam poklical,⁷⁰ zelo lepo ga je sprejel in mu je popolnoma zaupal. Imenoval ga je za svojega svetnika in profesorja na univerzi v Königsbergu, ki jo je ustanovil leta 1544. Pozneje je Albrecht priporočil Skalića in njegove zahteve svojemu suverenu, poljskemu kralju Sigismundu II. Avgustu, zadnjemu Jageloncu (1548 do 1572); še več, podaril mu je grad in gospostvo Kreuzburg na Pruskem. Ko je leta 1565 prusko plemstvo Skalića kot avanturista in goljufa tožilo poljskemu kralju, ga je branil edino vojvoda Albrecht.

Kaj je mislil in načrtoval kardinal Stanislav Hosius, se lahko razbere iz pisma, naslovljenega 17. aprila 1566 kardinalu Comendoniju. Najbolj blago rečeno, Skalić je moral biti izgnan iz Poljske in njenih vazalnih dežel: »... o Scaliću sem že veliko povedal, vendar ne bom miroval, dokler stvari ne dopolnim. On je namreč vir in začetek vsega zla. Če ga ne bi izgnali iz vseh teh krajev, potem človek ne bi mogel imeti nobenega upanja, da se bodo težke blodnje, ki so nastale, tako zlahka pomirile...«⁷¹

Skalić ni čakal na kraljeve poslanca, temveč je preko Gdanska, Berlina, Wittenberga in Frankfurta na Majni odpotoval v Pariz. Ko so bili leta 1566 usmrčeni trije njegovi somišljeniki v Königsbergu in četrti izgnan, je Skalić zapustil Pariz in se naselil v Münstru. Tam se je spet priznal za katoličana in se poročil — kljub duhovništvu — z Ano Fogen, svojo dotodanjjo gospodinja iz mestne družine v Gdanku.⁷² Skalića je na vrnitev v katoliško Cerkev z obzirnostjo in ljubeznijo privedel krepostni jezuit v Mainzu p. Lambert Auer, ki je z njim razpravljaj in ga popolnoma prepričal o nujnosti tega koraka.⁷³ Skalićeva vrnitev v katoliško Cerkev ni povzročila prekinitev prijateljskega pokroviteljstva s strani starega vojvode Albrehta Brandenburškega, kolikor se je Skalić rekatoliziral še za življenja vojvode. Vendar ta naklonjenost ni mogla dolgo trajati, ker je pruski vojvoda že leta 1568 umrl. Nekateri zgodovinarji so menili, da se je sam Albrecht — in to po delovanju Skalića⁷⁴ — ob koncu življenja vrnil v katoliško Cerkev (A. Theiner, A. Räss in nekateri drugi). »Toda to mnenje temelji izključno na izjavah lažnika — avanturista Pavla Skalića«, je zapisal Nikolaus Paulus.⁷⁵

Ali je bila vsaj Pavlova vrnitev v katoliško Cerkev iskrena, ali je morda hotel doseči kakšen posveten cilj? Težko je pri njem kaj trditi z gotovostjo. Dejstvo je, da je bil na priporočilo nekaterih poljskih mogočnejšev pomiloščen in mu je prvi poljski voljeni kralj Henrik de Valois (1572—1574) dovolil vrni-

⁷⁰ ĐURO KÖRBLER, Dr. Pavao Skalić, članek v Narodni Enciklopediji SHS IV (Zagreb 1929), 120—121.

⁷¹ A. THEINER, *Vetera monumenta Sclavorum Meridionalium II*, Zagreb 1875, dok. 42, str. 46.

⁷² Po Braunsbergerju — CEA I, str. 471, opomba 1 — se samo zdi, da je znova postal katoličan. Brez te omejitve preprosto navajajo njegovo rekatolizacijo druge biografije po enciklopedijah (Elze, Körbler, Kurelac...). Kurelac celo trdi, da je od takrat pisal Skalić v smislu protireformacije. Skalić je prav tako izdal knjige v katoliškem duhu, od katerih sta vsaj dve ohranjeni. Izdajatelj izdaj *Encyclopaediae*... (Basel 1984) so dali reprodukcijo naslovnih strani teh knjig. Navajamo naslove teh knjig v skrajšani obliki, ker so zelo dolgi. Prva knjiga ima naslov: *Miscellaneorum de rerum causis et successibus... libri septem. Item certissima methodus, qua homines palantes et erroribus turbulentis impliciti, ad viam veritatis revocandi... Contra Centurias evangelicae veritatis Ioannis Nasti Minoritae. Deinde oratio de instauranda Romanae Ecclesiae doctrina... Coloniae 1570*. Druga knjiga ima naslov: *PAULI PRINCIPIS DE LA SCALA... Loci communes theologici, sive pro Ecclesia Romana eiusque auctoritate, religione, adversus venetiam Neopistorum... oratio. Coloniae 1571*.

O imenu Skalića glede na vrnitev v katoliško Cerkev pravi Kukuljević: »... da pridobi zase papeža in višje katoliško duhovništvo... je namreč izjavil, da se ni rimski veri nikoli izneveril. Naslov »Ezul Christi« je sprejel samo zaradi tega, da pridobi pri protestantih večji ugled in pomembnost...« n. d., 42. Poročil naj bi ga (z dispenco) 12. 5. 1570 v cerkvi benediktink sam katoliški škof Gaspar von Büren, n. d., 43.

⁷³ F. SACCHINI, *Historiae S. I. pars III sive Borgia, Romae 1640*, str. 344—345, a. D. 1571, št. 75.

⁷⁴ CEA I 471, opomba 1.

⁷⁵ Albrecht von Brandenburg-Ansbach, članek v *Lexikon für Theologie und Kirche* (izd. 1930) I, 223. Druga izdaja Albrechtovega »spreobrnjenja« sploh ne navaja.

tev na Poljsko. Kmalu je Skalič v maju ali juniju leta 1575 umrl v uboštvu v Gdanskú star komaj 41 let. Pokopan je v tamkajšnji karmeličanski cerkvi.⁷⁶

Ta dolgi ekskurz o prvem bivšem germaničarju Skaliču ima svoje opravičilo. Najprej lahko vidimo na konkretnem zgledu, v kakšnih okoliščinah in s kakšnimi težavami in razočaranji so jezuiti vzgajali prvo generacijo duhovnikov, določenih, da varujejo in omogočajo napredek katoliške edinosti med Južnimi Slovani. Čeprav je bibliografija o Pavlu Skaliču zelo obsežna, vendar njegova podoba ni povsem jasna, še več, pogosto je kontradiktorna. Tako npr. vsebuje članek v Stanojevičevi **Narodni Enciklopediji SHS**, ki ga je napisal Đuro Körbler, veliko napak. Po njegovem navajanju, naj bi že leta 1549 (»s petnajstimi leti«) Skalič postal baccalaureus v jezuitski šoli na Dunaju, medtem ko je splošno znano, da so jezuiti prišli šele leta 1551. Menda je Körbler to prevzel od Kukuljevića, kateremu sta se dve zgodovinski napaki vpletli v naslednji stavek. »... Caru omili bistra uma mladič i zato ga predade bečkim Ježuvitom, da ga na carski trošak podučavaju u bogoslovnih naučih...«⁷⁷ Niti Ferdinand I. tedaj, leta 1547, ni bil cesar, niti ni bilo takrat na Dunaju jezuitov, ki bi v teologiji poučevali mladino.

Körbler je o Skaliču zapisal tudi to: »Ker se je v Rimu odlikoval z javnimi razpravami, je šel na Dunaj s priporočilom papeža Julija III. ...«⁷⁸ Slišali smo resnega in brez dvoma objektivnega Polanca, ki je na svojo trditev celo prisegel, s kakšnim znanjem se je v večnem mestu Skalič »odlikoval«. Za njegovo delo, ki so ga izdali leta 1559 v Baslu z naslovom **Encyclopaediae seu orbis disciplinarum tam sacrarum quam profanarum epistemon**, pravi Körbler, da je »najuglednejši poskus občne enciklopedije 16. stoletja.« Körblerjeve besede skoraj dobesedno ponavlja M. Kurelac, ki daje obenem Skaliču naslov polihistorja.⁷⁹

Ti avtorji so pisali potem, ko so bili že objavljeni zvezki **Monumenta historica Societatis Jesu (MHSI)**, kjer najdemo številne podatke o Skaliču; gotovo bi lahko dali drugačno podobo in sodbo o tem človeku, ko bi uporabljali to zbirko. Po arhivih in knjižnicah, npr. v dunajski **Nationalbibliothek** — je še Skaličevih rokopisov (seveda neobjavljenih) in poročil o njem.⁸⁰ Kritična monografija bi morala uporabiti izkušnje sodobne psihiatrije in globinske psihologije glede na obilico gradiva, ki ga omogočajo spisi,⁸¹ pa tudi življenje človeka, ki mu je uspelo prekaniti škofe, kneze, vojvode, kralje in celo dva cesarja (Ferdinanda I. in Maksimilijana). »Comes Hunorum, Marchio Veronae...« nam je zapustil svojo sliko — sodoben bakrorez⁸² — odkoder naj bi strokovnjaki za psihologijo iz potez na obrazu, držanja rok in prstov — kakor iz grafoloških značilnosti — mogli dobiti znanstvene podatke in jih podrediti drugim že preverjenim podatkom. Zdi se, da je Polanco dobro opozoril že leta 1554, kako s Skaličevim duševnim zdravjem ni vse najboljše. Tudi Mijo Mirković, čeprav hvali Skaliča, da je bil »gotovo učen, protijezuisti«, vseeno prizna, da je bil »omahljivec, negotov, neresen.«⁸³ Ferdo Šišić imenuje Skaliča preprosto znanega goljufa, ki je sodeloval pri izdelavi paških falsifikatov.⁸⁴

⁷⁶ Prim. Elze, Körbler, n. m.

⁷⁷ Kukuljević, n. d., 7.

⁷⁸ Körbler, n. m., 120. Avtor je gotovo sprejel mnenje I. Kukuljevića, ki je že leta 1875 pisal: »... Da zadovolji svojoj taštini i slavičnosti s jedne strane, s druge da svrati na sebe pozor rimskog svijeta, htjede i u Rimu zameznuti javnu raspravu o 10.477 pitanja iz različitih znanosti, i premda je glede toga od strane Ježuvita nagazno na zapreke, prepirao se je ipak javno sa velikim učenjacima s veoma dobrim uspjehom...« I. Kukuljević, n. d., str. 8.

⁷⁹ Körbler, Kurelac, n. m.

⁸⁰ Neko pismo v arhivu v Hamburgu in še nekoliko doseđaj neznanih pisem v Regensburgu je našel Mijo Mirković, ki je dal tudi signaturo za 11 Skaličevih rokopisov v Avstrijski nacionalni biblioteki (ONBW): 7404; 9575, 1—4; 9471, 1; 10.438, 1—5. Prim. M. MIRKOVIĆ, Matija Vlačić Ilirik, Zagreb 1956, 403.

⁸¹ I. KUKULJEVIĆ daje v svoji knjigi Pavao Skalič na straneh 55—58 bibliografske podatke, po katerih drži, da je bilo pred približno sto leti znanih 18 tiskanih knjig (med njimi tudi Enciklopedija) in 4 rokopisi (na Dunaju in v Königsbergu).

⁸² Reproduciran pri Kukuljević n. d. in v Enciklopediji Jugoslavije VII (1968), 205.

⁸³ M. MIRKOVIĆ, n. d., 403.

⁸⁴ FERDO ŠIŠIĆ, Pregled povijesti hrvatskog naroda. Pripravil dr. Jaroslav Šidak, Zagreb 1962, 189, opomba 41.

Vseeno jezuiti, čeprav jih je Skalić ogabno napadal, niso prenehali moliti zanj. Ne šamo Ignacij,⁸⁵ Polanco in Kanizij, temveč tudi Lafnez. Ta je še leta 1563 dal pričevanje o tem, ko je ob koncu koncila pisal iz Tridenta prijatelju Družbe Jezusove Prusu dr. Teodorju Lindanusu o vojvodi Albrechtu in Skaliću: »... Ko bi ta /človek/ posedoval kaj razsodnosti, potem ne uvidim, kako da do zdaj ni spregledal; če pa ga je spoznal, zakaj ga ni pahnil od sebe. Naj se obeh Gospod usmili!«⁸⁶

Zdi se, da je Skalićeva vrnitev v katoliško Cerkev vendar bila iskrena. Težko je namreč drugače razumeti, da se jezuiti z njim dopisujejo, še več, da ga spodbujajo, naj javno popravi zablode glede svojih knjig. Tako je znameniti ustanovitelj kölnske gimnazije p. Ivan Rethius (Riedtus, von Riedt, v. Reidt) zapisal v svojem dnevniku za leto 1571 tudi to: »8. oktobra sem pisal Pavlu in ga opominjal, naj bere svete cerkvene očete, posebno sv. Tomaža Akvinskega, naj zaupa učenim mozem, ki naj mu očistijo knjige zablod...«⁸⁷

Drugi razlog tega ekskurza o Skaliću je, ker Skalić ni samo izgubljen katoliški duhovnik in kot takšen izgubljen dejavnik katoliške edinosti pri Južnih Slovanih, temveč je nasprotno postal celo aktiven nasprotnik te edinosti. V Urachu je sodeloval (sicer zelo skromno) pri izdaji protestantske literature za slovanski Balkan: napisal je, pravijo, uvod v glagolski katekizem.⁸⁸ Zdi se nam, da v Prusiji ni pozabil na svojo domovino. Morda je prav on zagovarjal takratno protestantsko propagando v Slavoniji in Baranji, kakor se vsaj da sklepati iz arheoloških najdb. »V Slavonijo je prihajal denar iz Nemčije, pravzaprav iz Prusije,« je zapisal slavonski zgodovinar Josip Bösendorfer, »kjer je prebival znani prijatelj jugoslovanskih protestantov Juraj Markej braniborski, nekdanji hrvaški indigena, brat pruskega vojvode Alberta (Arhiv III 52, 57). Albertov minister je bil nekaj časa znameniti Mato Skalić. Fermendžin (Glas. đak. biskupije 1878, št. 8, str. 68) navaja, da se je v Erdutu 1871 našel denar pruskega vojvoda Alberta in poljskega kralja Sigimunda I. (1506—1548), pruskega suverena. V Čaklovcih so našli dva lonca s 600 srebrnimi kovanci istega vladarja. Tudi v Starih Jankovcih pogosto najdejo podoben denar. Ves ta denar je nosil letnice 1533, 1534, 1541. Na Albertovem denarju beremo protestantsko devizo: »Justus ex fide vivit.« Ta denar naj bi bil poslan v Slavonijo za verske namene.«⁸⁹ Tako Bösendorfer. Ker je denar kovan dvajset let pred prihodom Pavla Skalića v Königsberg, ni, se zdi, nobenega resnega ugovora naši hipotezi, čeprav po drugi strani ni izključeno, morda je celo bolj verjetno, da je bil denar poslan s posredovanjem Mate Skalića, ki je umrl 1548,⁹⁰ torej samo sedem let po izdelavi najmlajšega tipa odkritih kovancev.

(nadaljevanje sledi)

⁸⁵ »Sicer ljubimo dr. Pavla iz številnih razlogov in bomo zelo vesel vsakega njegovega dobrega dela v božjo slavo.« — Ignacij Kaniziju 26. junija 1554 — MHSI, MI ser. I, VII. del (Madrid 1908) dok. 572, str. 179.

⁸⁶ MHSI, Lainil monumenta, VII. del, Madrid 1916, pismo 1955, str. 439.

⁸⁷ Prim. DUHR I, str. 767.

⁸⁸ Tako je pisal leta 1968 M. Kurelac, n. m.

⁸⁹ JOSIP BÖSENDORFER, *Crtime iz slavonske povijesti s osobitim obzrom na prošlost županija: križevačke, virovitičke, požeške, cisdravske, baranjske, vukovske i srijemske te kr. i slob. grada Osijeka u srednjem i novom vijeku*, Osijek 1910, str. 334.

⁹⁰ I. KUKULJEVIĆ, Pavao Skalić..., Zagreb 1875, str. 6.